

HASAN SAİD ÇELEBİ’NİN OSMANLI EDEBİYATI TARİHİ HAKKINDA BİR YAZI DİZİSİ:
TÂRİH-İ EDEBİYÂT-I OSMÂNİYEYE DÂ’İR ÂSÂR ÜZERİNDE MÜTÂLEÂT

A Series of Articles By Hasan Said Çelebi on Ottoman Literary History: Observations on Works Related To The History of Ottoman Literature

Prof. Dr. Adem CEYHAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, Toplumsal Uygulamalar Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye.
ceyhanadem@hotmail.com

Arş. Gör. Rumeysa Nur ERTAŞ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye.
nurrumeysaertas@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received
15.05.2025

Kabul/Accepted
27.12.2025

Öz

Arap, Fars ve Türk edebiyatı tarihinde âlim, sufi, şair ve yazarların hayatları ve eserleri hakkında bilgiler veren biyografik kitapların asırlar boyunca telif edildiği malumdur. Türk edebiyatında şair tezkireleri türündeki eserlerin ilki H 897 (M 1491-92)’de Ali Şir Nevâî, sonuncusu ise İbnü’l-Emîn Mahmud Kemal İnal tarafından yazılmıştır. Osmanlı âlim ve şeyhlerinin hayatları konusunda bilinen ilk müstakil eseri, Taşköprizâde Ahmed Efendi, H 965 (M 1558)’de yazmış; bu biyografik metne 16. asrın ikinci yarısından 19. asrın sonlarına kadar, Arapça, Türkçe birtakım zeyiller de kaleme alınmıştır. Osmanlı Edebiyatına dair “yeni” denebilecek antoloji, tezkire, biyografi vb. türden eserler ise 19. asrın son çeyreğinden itibaren yazılmaya başlamış; bu faaliyetler sonraki devirlerde de devam etmiştir. 1913’ten beri divan şairleri konusunda yazılar yayımlayan Hasan Saîd Çelebi (Çayır, 1891-1935), 1914-15 yıllarında Donanma gazetesinde Osmanlı Edebiyatı tarihine dair belli başlı eserleri sayıp tanıtmış; sonra Ziyâ Paşa’nın Harâbât adlı antolojisinin manzum başlangıcında verdiği bazı bilgi ve hükümleri ele alıp tenkit etmiştir. Bu çalışmada Hasan Saîd Bey’in anılan yazılarından umumi olarak bahsedildikten sonra onların Latin harflerine aktarılan metinleri okuyucuların incelemesine arz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Saîd, Osmanlı edebiyatı, donanma, tasavvuf, tezkire.

Abstract

It is well known that biographical works documenting the lives and works of scholars, Sufis, poets, and writers in Arabic, Persian, and Turkish literary traditions have been compiled for centuries. In Turkish literature, the first example of the tezkire (poet biography) genre was written by Ali Şir Nevâî in 897 AH (1491–92 CE), while the last was authored by İbnü’l-Emîn Mahmud Kemal İnal. The earliest known independent work on the lives of Ottoman scholars and sheikhs was written by Taşköprizâde Ahmed Efendi in 965 AH (1558 CE). This biographical text was later supplemented with a series of appendices (zeyil) in Arabic and Turkish from the latter half of the 16th century until the late 19th century. As for "new" anthologies, tezkires, biographies, and similar works on Ottoman literature, their production began in the last quarter of the 19th century and continued in subsequent periods. Hasan Saîd Çelebi (Çayır, 1891–1935), who had been publishing articles on divan poets since 1913, introduced and reviewed major works on Ottoman literature in the Donanma journal between 1914 and 1915. Later, he critiqued certain judgments and information presented in the poetic introduction of Ziyâ Paşa’s anthology Harâbât. This study provides a general overview of Hasan Saîd Bey’s aforementioned articles, followed by their transliterated texts in the Latin alphabet for readers’ examination.

Keywords: Hasan Saîd, Ottoman literature, navy, sufism, tazkira.

Atıf/Citation: Ceyhan, A. ve Ertas, R.N. (2025). Hasan Saîd Çelebi’nin Osmanlı edebiyatı tarihi hakkında bir yazı dizisi: Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyeye Dâ’ir Âsâr Üzerinde Mütâleât. *International Journal of Filologia*. 8(14), 33-58.

Giriş

Arap, Fars ve Türk edebiyatında âlim, sufi, şair ve yazarların hayatları hakkında asırlar boyunca çok sayıda eserin telif yahut tercüme edildiği ilgililerce bilinen bir konudur. Türk edebiyatı tarihinde “tezkiiretü’ş-şuarâ” (şairler tezkiresi) umumi ismiyle adlandırılan eserlerin ilkinin, Anadolu sahası dışında Ali Şîr Nevâî, H 897 (M 1491-92) yılında yazmış; Anadolu sahasında ise H 945 (M 1538) senesinde Edirneli Sehî Bey meydana getirmiştir. Yüzyıllar boyunca devam eden bu tür biyografik eserlerin sonuncusu, İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal İnal'ın 1930-1942 yıllarında yayımladığı Son Asır Türk Şairleri'dir. Sadettin Nüzhet Ergun'un (1899-1946) yarım kalan hacimli eseri Türk Şairleri ile Nail Tuman'ın (1875-1958) divan şairlerine dair bilgi veren biyografik, tarihî kaynakların özü denebilecek Tuhfe-i Nâ'ilî isimli kitabı da aynı gelenek içinde sayılabilecek emek mahsulleridir.

Bilindiği gibi, Osmanlı edebiyatında biyografik eserlerin başka bir grubunu, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (901-968/1495-1561) Arapça yazdığı eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye... adlı eseri ile onun tercüme ve zeyilleri teşkil eder. Ahmed Efendi'nin Osmanlı âlim ve şeyhlerinin hayatları hakkında H 965 (M 1558)'de Arapça olarak söyleyip yazdırmak suretiyle meydana getirdiği bu eser, hayli rağbet görmüş; sağlığından itibaren Türkçeye çevrilmeye başlandığı gibi birçok yazar tarafından kaleme alınan zeyillerle 19. asrın sonlarına kadar devam ettirilmiştir.

Avusturyalı şarkiyatçı Joseph Freiherr von Hammer-Purgtsall (1774-1856), Geschichte des Osmanischen Reiches (Osmanlı Devleti Tarihi) isimli Almanca eserinde Türk âlim, mutasavvıf, şair ve yazarları hakkındaki belli başlı biyografik kitapları da tanıtmış; Tevhîd bu kısmı, adı geçen tarihin Fransızca tercümesinin 2. cildi 477(ve 478). sayfasından Türkçeye çevirip başka kitaplardan edinebildiği malumatı da onlara ekleyerek 15 Şubat 1313 (27 Şubat 1898) tarihli İkdâm gazetesinde yayımlamıştır. Fâik Reşad, R 1314 (M 1898) yılında Kitâbhâne-i İkdâm'ın 9. kitabı olarak İstanbul'da bastırılan Tezkire-i Latîfi sonunda (s. 375-381), biyografik bilgiler ihtiva eden bazı Osmanlı tarihleri, Gelibolulu Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervârân'ı, Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin hattatlara dair eseri, eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye... ve ona yazılan birkaç zeyilden bahsettikten sonra Tevhîd'in yazısından naklen on yedi şair tezkiresi hakkında bilgi verir.

Agâh Sırrı Levend'in (1894-1978), Türk Edebiyatı Tarihi'nde 15. asır sonlarından 19. asrın sonlarına kadar yazılmış biyografik metinleri “Ümmet Çağı Edebiyatının Kaynakları” (Levend, 1988, s. 249-444), 19. asır sonlarından itibaren kaleme alınan tezkire, biyografi, antoloji vb. türden eserleri ise “Yeni Kaynaklar” başlığı altında (Levend, 1988, s.445-462) ele alıp tanıttığı bilinmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1913-1925 yılları arasında çeşitli dergi ve gazetelerde edebî, tasavvufî ve kültürel mevzulara dair yazılar yayımlayan Hasan Saîd Çelebi de Türk edebiyatı tarihine ait hem eski hem de yeni denebilecek kaynakları tanıtıcı yazılar neşretmiş yazarlardan biridir. Onun anılan yazılarını söz konusu etmeden önce hayatı hakkında bilgi vermek uygun olacaktır. Daha önceki bir çalışmamızda (Ceyhan ve Ertaş, 2025, s.171-233) yazarın hayatını -eldeki bilgi ve vesikaların elverdiği ölçüde- genişçe anlatmaya çalıştığımız için burada o biyografiyi bazı tasarruflarla nakledeceğimizi de ifade etmeyi lüzumlu görmekteyiz.

1. Hasan Saîd Çelebi'nin Hayatı

Hasan Saîd Çelebi'nin hayatına dair kendi eserleri, mimar Şahabettin Uzluk'un (1900-1989) notları (<https://www.semazen.net/son-donemde-yasamis-konyali-mevleviler-yakup-safak/>) (Erişim tarihi 11/04/2025), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Cemalettin Server Revnakoğlu (1909-1968) koleksiyonunda “Hasan Saîd Çelebi Şiir Defterleri” adı altında kayıtlı ve 57 numaralı dosyada bilgi bulunmaktadır. Onun hayatı, bu kaynaklara ilâveten Devlet Arşivleri Başkanlığındaki vesikalara ve

gazete haberlerine dayanılarak şöyle hikâye edilebilir:

Hasan Saîd, Rumi 1307 (Miladi 1891) yılında Selanik'te doğdu. Şahabettin Uzluk, onun İstanbul'da doğduğunu bildirmişse de Me'mûrîne Mahsûs Hüviyet Varakası'nda mahall-i tevellüdü, yani doğum yerinin Selanik, memleketinin İstanbul olduğu kayıtlıdır (Hasan Saîd Çelebi Şiir Defterleri, s. 139). Hasan Saîd'in baba tarafından dedesi Ali Haydar Bey, 9 Eylül 1891 tarihinde Selanik merkez naipliğine tayin edilmiş; 21 Kasım 1891'de buradan ayrılmıştır. (Albayrak, 1996, s. I/322). Tahminimize göre Hasan Saîd, dedesinin anılan memurluk sebebiyle Selanik'te bulunmasından dolayı bu şehirde doğmuştur. Annesi Fâtıma Cemîle Hanım, babası Akşehirizâde Ali Haydar Efendi'nin oğlu Osman Nûrî Bey'dir. İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri arşivinde Osman Nûrî Bey'in hayatı hakkında doğum yılı olan H 1287 (M 1870-71)'den 1916 senesine kadar bilgi mevcuttur (Albayrak, 1996, s. IV/183-184).

Birçok makalesinin sonunda, isminden önce “İbn Mevlânâ” (Mevlânâ'nın oğlu) sıfatını belirten Hasan Saîd, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî soyuna mensuptur. Hem peder, hem de valide yönünden ilim ve irfanla alâkalı dedelerin torunu olarak büyüyen Saîd Çelebi, bir dilekçesinde, kendisini “(...) ebeveyn ve ecdâdı bütün efrâd-ı Osmâniyye şâyân-ı hürmet bir şahıs” diye tarif ederek anne, babası ve dedelerinin bütün Osmanlılarca saygıya lâyık olduğunu belirtir; pek eski Şeyhülislâm Hasan Fehmî Efendi (1210-1298/1796-1881) ve merhum Abdülvâhid Çelebi Efendi'nin (1275-1325/1858-1907) torunu olduğunu da bu sözlerine ekler. Babaannesi Fâtıma Cemîle Hanım (öl. 1935), Akşehirli Şeyhülislâm Hasan Fehmî Efendi'nin oğlu olduğundan “Akşehirizâde” diye tanınan Ali Haydar Efendi'nin zevcesidir. Çocukluk yıllarından itibaren Galata Mevlevihanesi gibi tasavvufi mekânları zaman zaman ziyaret ederek buradaki manevî havayı teneffüs eden Hasan Saîd (Hasan Saîd, 1340/1924, s. 4), 1900'lü senelerin başlarında rüşdi (İbn Mevlânâ Hasan Saîd, 1919, s. 3) ve idadi tahsilini, İzmir İdadi Mektebi'nde tamamlamış ve bu şehrin tanınmış hocalarından Yusuf Ziyâ Efendi'nin (Şükûn, 1870-1949) öğrencileri arasında yer almıştır. Lisân-ı Osmânî (Osmanlı dili) ve tarih muallimi olan Yusuf Ziyâ Efendi, öğrencilere şair Nâbî'nin (1052-1124/1642-1712) Hayriyye adlı mesnevisi gibi yüksek metinleri ezberlettirirdi. II. Meşrutiyet'ten sonra çeşitli eserleriyle edebî çevrelerde adını duyuran Yakup Kadri'yle çocukluk hayatını aynı şehir ve okulda geçirdiği için arkadaş olan Hasan Saîd (İbn Mevlânâ Hasan Saîd, 1338/1922, s. 3), okumaya, yazmaya hayli düşkün Şehâbeddin Süleyman'ı da yine o yıllarda tanımıştı.

Babası Osman Nûrî Bey, Şubat 1911'den beri Limni naibi olduğundan Hasan Saîd'in de 1912 yılında bu adaya gitmesi icab etmişti. Evliyaya karşı büyük hürmet besleyen Çelebi, orada sürgündeyken H 1105/ M 1694'te vefat eden meşhur mutasavvıf şair Niyâzî-i Mısri'nin kabrini ziyaret etmiş (İbn Mevlânâ Hasan Saîd, 1330/1914, s. 3); yine aynı sene Konya'ya gidip bu şehirde “Hazret-i Pîr” diye saygıyla andığı cedit Mevlânâ'nın dergâhını da ziyaret etmiş ve “mansur” adı verilen neyle Mevlevi ayininin icra edildiğini görmüştü (İbn Mevlânâ Hasan Saîd, 1335/1919, s. 4).

Hasan Saîd, 23 Mayıs 1337 (23 Mayıs 1921) tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne (İçişleri Bakanlığına) verdiği dilekçesinin sonunda, kendisini, “(...) vaziyet-i ictimâiye ve irfâniyesini takdîr ve tâyin eylemiş, mekâtib-i 'âliyeden me'zûn (...)” diye tarif eder; böylece sosyal ve irfani (kültürel) durumunu

bilen ve belirlemiş, yüksek okullardan mezun bir kişi olduğunu ifade eder. Şahabeddin Uzluğ'un verdiği bilgiye göre, Saîd Çelebi, yüksek tahsilini tamamladıktan sonra gazeteciliğe girdi; Rübâb, Büyük Duygu, Lem'a, Peyâm-ı Edebî, Musavver Mâlûmât-ı Nâfia, Cerîde-i Sûfiyye, Sabâh, Donanma, Şâir Nedim, Alemdâr, Yıldız gibi dergi yahut gazetelerde Türk edebiyatı, tasavvuf ve kültür konularına dair yazılar yayımladı. Mesleğinin gereği olarak payitahttaki yayım organlarını ve kültürel faaaliyetleri takip eden Hasan Saîd Çelebi, 21 Haziran 1329 (4 Temmuz 1913) Cuma günü Kulekapısı (Galata) Mevlevîhanesinde yapılan Şeyh Gâlib ihtifaline de katıldı. Rübâb'ın 4 Temmuz 1329 (17 Temmuz 1913) tarihli sayısında "Bir İhtifâl" başlığı altında yayımlanan yazısında, hem bu sene ve (12 Temmuz) 1912'de yapılan merasimden bahsetmiş; hem de anılan şairin hayatını kısaca anlatmıştı.

Dergi ve gazetelerde yayımladığı biyografi, makale, sohbet gibi türlerdeki yazılarıyla bir müddet sonra tanınmaya başlayan, devrin basım-yayım dünyasının Fâik Reşad, Ali Emîrî, Süleyman Nazîf, Rızâ Tevfik, Veled Çelebi misali meşhur mensuplarıyla görüşen Saîd Çelebi, arkadaşı Şehâbeddin Süleyman'ın, 6 Mart 1330 (19 Mart 1914) tarihli Safahât-ı Şiir ve Fikir isimli derginin ilk sayısında yer alan "Nâyiler- Yeni Bir Gençlik Karşısında" başlıklı yazısında, benimsedikleri edebiyat görüşlerini duyurduğu edebî topluluk içinde bulundu. Edebiyat tarihine dair araştırma ve inceleme türündeki yazılarıyla bu yolu yaymaya uğraşmaktaydı (Şehâbeddin Süleyman, 1330, s. 6). Beyanname denebilecek bu metnin neşrinin takip eden hafta ve ayların yayım organlarında çıkan bazı yazılarda, söz konusu edebî topluluğun kuruluşu ele alınıp ciddi veya mizahi yönden değerlendirilmişti.

1909'dan beri İstanbul'da yayımlanan Cerîde-i Sûfiyye isimli tasavvuf dergisinin yazı işleri müdürlüğünü, 29 Şâban 1332 (23 Temmuz 1914) tarihli 100. sayısından itibaren Hasan Saîd Çelebi üstlendi. Bu konuda 10 Temmuz 1330 (23 Temmuz 1914) tarihli Sabah gazetesinin 4. sayfasında "Âsâr-ı Munteşire" (Yayımlanan Eserler) başlığı altında verilen bilgiye göre, şimdiye kadar bir hayat eseri gösteremeyen derginin, bundan sonra mesleğinin yüksekliğiyle orantılı olarak yayımlanması için yazı işleri müdürlüğünü İbn Mevlânâ Saîd Çelebi Efendi yüklenmişti. Meslek mecmuası olduğundan tasavvufla alâkalı Rıza Tevfik'in her sayıda birer makalesi bulunacak; sufiliğe ait sohbetleri yalnız bu mecmuaya mahsus kalacaktı. Dergide Osmanlı ârifleri ve İslâm'ın faziletli kişilerinin eserleri de yayımlanacak; söz konusu mecmua, değişimci bir gaye ile mesleği canlandırmaya çalışacaktı.

İstanbul'daki Mevlevî şeyhleri, çelebi ve dervişler, Sultan Reşad tarafından ilan edilen cihad hakkındaki kararlarını bildirmek için, 8 Ocak 1915 Cuma günü Galata Mevlevîhânesi'nde toplandılar. Tarikat ayini icra edildikten sonra dergâh postunda oturan şeyhin beyannamesi okundu. Bu beyanname, toplanma gayesinin, Konya Mevlânâ dergâhı şeyhi Veled Çelebi'nin, ilan edilen cihada katılmak üzere kendi kumandasında bir gönüllü taburu teşkil ettiğini ve bütün Mevlevîlerin, ardından gelmeleri konusundaki temennilerini bildirmek olduğu anlatılıyor; padişahın Veled Çelebi'ye bir sancak ihsan ettiği de belirtiliyordu. Allah yolundaki bu cihada katılmak isteyenlerin Galata Mevlevîhânesi'nde o günden itibaren açılan deftere adını yazdırması, katılamayacak olanların mali yönden iştirak etmeleri tavsiye ediliyordu. İstanbul'daki mevlevîhanelerin şeyhleri başta olmak üzere bazı Mevlevîlerin katıldığı bu toplantıda Sabah gazetesi yazarlarından Saîd Çelebi de hazır bulunmuştu (Sabah, 22 Safer 1333/9 Kânûn-ı Sâni 1915, nr. 9093, s. 1).

Yayım organlarında çıkmış yazılarından, on iki sene kadar gazetecilikle geçimini temin etmeye çalıştığı anlaşılan Hasan Saîd Çelebi'nin, idadideki talebelik yıllarında tanıştığını tahmin ettiğimiz İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu'na (1886-1953) hitaben yazdığı 11 Kânûn-ı Evvel 1340 (11 Aralık 1924) tarihli mektup, bu sıralarda çokça maddî sıkıntı çektiğini ve onun vasıtasıyla bir memurluğa tayin edilmek için uğraştığını göstermektedir. Fakat "Necip ve muazzez kardeşim" hitabıyla başlayıp "Ebedî ve ezeli bir kardeşin" ibaresiyle son bulan bu mektubuna, muhatabından umduğu derecede yardım vaad eden bir karşılık alamamış; şu kısa cevap ulaşmıştır: "Saîd Çelebi'ye, Azîzim, Dâhiliye vekiline husûsî bir mektûb yazamam. Çünkü kâfi derecede teklifsiz değilim. Resmî bir tavsiye-nâmeyi de sen istemezsin. Şükrü Kaya'ya telefon ederim. Kusûra bakma. Çok selâm. Saraçoğlu." (Hasan Saîd Çelebi Şiir Defterleri, s. 115).

Babası Osman Nuri Bey'in 18/2/1928 tarihli mektubundan, Saîd Çelebi'nin bir müddet önce memuriyete geçtiği ve Kastamonu'ya "terfian" (yükseltilmiş olarak) nakledileceği anlaşılmaktadır. Bu mektuba ait olduğunu tahmin ettiğimiz zarfın üzerindeki "Kastamonu- Merkez Üçüncü Erkek Mektebi başmuallimi oğlum Hasan Saîd Bey'e mahsusdur" cümlesi (Hasan Saîd Çelebi Şiir Defterleri, s. 145),

Saîd Bey'in anılan tarihteki vazifesini göstermektedir. Cumhuriyet Arşivinde bulunan ve Maârif Vekâleti'ne ait 6 Temmuz 1928 tarihini taşıyan bir vesikadan, Hasan Saîd Bey'in belirtilen zamandan önce Kastamonu mıntıkası Maarif Eminliği birinci sınıf kâtibi olduğu, şimdi ise Samsun Umûmî Kız İkmâl Mektebi Türkçe muallimliğine tayin edildiği öğrenilmektedir. (Fon: Milli Eğitim Bakanlığı Genel, fon kodu: 180-9-0-0, kutu no. 235, dosya no 1176, gömlek 17). Fakat Saîd Bey, burada üç ay süren vazifesinden sonra 1 Teşrîn-i Evvel (Ekim) 1928 tarihinde İstanbul'daki Davudpaşa Orta Mektebi Türkçe muallimliğine tayin edilmiştir.

16 Ağustos 1930'da Ankara'da başlayan Edebiyat Muallimleri Kongresi'ne yurdun çeşitli şehirlerinden gelen birçok Türkçe ve edebiyat muallimi katılmış; bir hafta devam eden bu toplantı sonunda Türkçe ve edebiyat derslerinin mevzuları ve onların işleniş konusunda bazı kararlar da alınmıştı. Samsun Kız Orta Mektebi-Erkek Lisesi muallimi (Cenap Muhittin) Kozanoğlu'nun (1892-1972), Hasan Saîd Bey'e gönderdiği tarihsiz mektuptan, onun da bu kongreye katıldığı anlaşılmaktadır. 6 Eylül 1931 tarihli Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde çıkan haberlerden, Samsun Orta Mektep Türkçe muallimi Cenap Muhittin Bey'in Amasya Orta Mektep Türkçe muallimliğine tayin edildiği anlaşılmaktadır. Bu haberler, söz konusu mektubu gönderen Cenap Muhittin'in 6 Eylül 1931'den önce Samsun Orta Mektep Türkçe muallimi olduğunu göstermekte ve orada bahsettiği kongrenin, "Edebiyat muallimleri kongresi" olduğu şeklindeki fikrimizi teyid etmektedir.

20 Ağustos 1930 tarihli Hakimiyeti Milliye ve Milliyet gazetelerinin haberlerine göre, 19 Ağustos 1930'da kendisine ilk defa olarak söz verilen muallim Süleyman Şevket, hazırlamış olduğu ve İsmail Habip Bey'le arkadaşlarının beyan ve müdafaa ettikleri, daha evvel İhsan Bey'in izah ettiği tez etrafında ve bu tezin lehinde uzun beyanatta bulundu. Adı geçen muallimin bu sahadaki bütün beyanları ve göstermiş olduğu örnekler, tamamen divan edebiyatı lehinde ve bu edebiyatın öğretilmesi hususunda idi. Bu kongreye katıldığını kendisine hitaben yazılıp gönderildiğini bildirdiğimiz mektuptan öğrendiğimiz Hasan Saîd Çelebi'nin de Süleyman Şevket Bey tarafından dile getirilen görüşleri kabul ve takdirle karşıladığını, Osmanlı edebiyatı tarihine dair yayımladığı yazılarını göz önünde tutarak söylemek mümkündür. Saîd Bey, 17. asır divan şairlerinden Vecdî hakkındaki makalesinde, mekteplerde edebiyat tarihi öğretiminin gerekli ve faydalı olduğunu ifade eder. Geçmiş edebiyatımızdan habersiz ve edepten nasipsiz olanların şiir, sanat ve güzel eserlerle dolu bulunan o maziye, o parıldayan sayfalarımızı cehalet oklarıyla yermeye kalkıştıklarını, bunun sebeplerinin anlamamak ve bilmemek olduğunu belirtir. Mekteplerde edebiyat tarihi öğretiminin faydasızlığından bahseden bazı muallimleri de tenkit eder. (İbn Mevlânâ Hasan Saîd, 1330-1914, s. 4).

Hasan Saîd Bey'in 1934-1935 Ders Yılı Talim Sicilli, Kabataş Erkek Lisesi Türkçe muallimi olduğunu, soyadı kanunundan sonra "Çayır" soyadını aldığını göstermektedir. Aynı resmî vesikadan, anılan zaman zarfında bekâr olduğu, yanında annesinin, Amerika'da tahsilde bir erkek kardeşinin bulunduğu da öğrenilmektedir (Hasan Saîd Çelebi Şiir Defterleri, s. 129). Basım, yayım sahasındaki faaliyetlerden sonra öğretmenliğe geçen ve çeşitli okullarda çalışan Hasan Saîd Çelebi, Kabataş Orta Mektebi Türkçe muallimiyken 20 Ağustos 1935'te vefat etti. Vefatı üzerine 28 Ağustos 1935 tarihli Son Posta gazetesinde şu haber çıktı: "Kıymetli Bir Lise Muallimini Kaybettik- Kabataş Lisesi Türkçe öğretmeni Çelebi Saîd'in bundan beş altı gün evvel, beyinde bir damar kopmasıyla ansızın öldüğünü teessürle haber aldık. Bir zamanlar, matbuatımıza da emeği geçen Saîd Türk ve Fars edebiyatına vâkîf, hoşsohbet, dost bir gençti. Böyle erkenden ölümü, önemli bir kayıptır. Tanrı rahmet eylesin!"

Onun hâkimlikten emekliye ayrılan babası Osman Nuri Bey, 1935'te hayatta olup Erenköyü'ndeki köşkünde, annesi Cemile Hanım ise Etyemez Yokuş Çeşme Caddesi 36 numarada oturmaktaydı. İrtihalinden kırk bir gün sonra Sultan Ahmed'deki Firuz Ağa Camii'nde mevlidi okunurken babaannesi Fâtıma Cemile Hanım, Divan Yolu'ndaki evinde vefat etti. Cemile Hanım'ın vefatı hakkında 1 Birinciteşrin 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde (s. 5) şu duyuru çıkmıştır: "Ölüm-Merhum Haydar Mollanın eşi, hâkim mütekaidlerinden Bay Osman Nuri ve Ünye kaymakamı Bay Feridun Çayırın validesi sabık Yüksek Muallim mektebi müdürü Bay Namığın kayınvalidesi Cemile rahmeti rahmana kavuştu. Cenazesi bugün namazı Sultanahmed camisinde kılındıktan sonra Üsküdar'daki aile kabristanına defnedilecektir."

1.1 Hasan Saîd Çelebi'nin Osmanlı Edebiyatı Tarihi Hakkındaki Yazı Dizisi

"Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyeye Dâ'ir Âsâr Üzerinde Mütâleât", Hasan Saîd Çelebi'nin Donanma

gazetesinde 9 Kasım 1914-25 Ocak 1915 tarihleri arasında dört sayı devam eden bir yazı dizisidir. Makale sahibi, bu yazıların ilkinde 16. asırdan 19. asra kadar Osmanlı âlim, şair ve yazarları hakkında bilgi veren belli başlı biyografik kaynakları sayıp kısaca tanıtmış; Arap ve Fars tezkirelerinden bir kısmını da ismen anmıştır. Mukayese edildiğinde bu bilgilerin esas olarak Hammer'in Devlet-i Osmâniye Târîhi'ne dayandığı anlaşılmaktadır. Daha önce temas ettiğimiz gibi Tevhid, Hammer'in Osmanlı biyografik eserleri hakkında, aslı Almanca olan Devlet-i Osmâniye Târîhi'nin Fransızca tercümesinin ikinci cildindeki bilgileri Türkçeye çevirip 15 Şubat 1313 (27 Şubat 1898) tarihli İkdâm gazetesinde neşretmiş; aynı malumatı Fâik Reşad R 1314 (M 1898)'de basılan Tezkire-i Latîfi sonundaki yazısına almıştır.

Saîd Çelebi'nin söz konusu yazı dizisinin ikincisinde “devr-i teceddüd”, başka bir ifadeyle bazı edebiyat tarihçilerinin Âkif Paşa (1787-1845) ve arkadaşlarıyla başlattıkları yenilenme devri Türk Edebiyatında 1874-75 yıllarından 1914'e kadar, kırk yıl zarfında Osmanlı âlim, şair ve yazarları hakkında bilgiler ihtiva eden hâl tercümesi (biyografi), tezkire, antoloji, tenkit, edebiyat tarihi türünden on sekiz eseri kısaca tanıtmıştır. Bunların her birini sırasıyla incelemeyi kararlaştıran yazar, işe Ziyâ Paşa'nın (1829-1880) Harâbât adlı şiir antolojisinin manzum mukaddimesiyle başlayıp adı geçen şairin verdiği bilgi ve hükümleri tenkid eder. Harâbât'ı sayfalarca tahlil etmeyeceğini belirten Çelebi, o vazifeyi [Nâmık] Kemâl Bey'in Tahrîb-i Harâbât'ı ile yaptığını, fakat sadece kendi kanaatine dayanan görüşler ve şahsa ait sözlerden fikir ve kalemini ayıramadığını anlatır.

Yazı dizisinin üçüncüsünde edebiyat tarihimizin yalnız geçmişteki şair tezkireleriyle incelenemeyeceğini, böyle davranışın ters sonuçlar doğuracağını söyleyen yazar, edebiyat tarihi incelemeleri basit bir araştırma kabul edilirse de o basitliğin biyografilere mahsus kalabileceğini, maksadın yalnız hayat hikâyeleri olmadığını anlatır. Bu arada el yazması hâlindeki mecmuaların da edebiyat tarihi bakımından faydaları ve güzelliklerine de temas eden yazar, bir örnekle fikrini açıklar. Tekrar Harâbât'ı değerlendirmeye dönen müellif, Ziyâ Paşa'nın bu eserini, bir inceleme usulüne bağlamadan sırf şahsi kanaatlerine göre meydana getirdiğini, on beyit önce söylediğini yalanlamak ve nakzetmek gibi şaşılacak durumların, eserinin değerini sarsıntıya uğrattığını ileri sürer; söz konusu başlangıçtaki çelişkileri hususunda örnekler gösterir. Anılan manzum mukaddimede, şiir dili değişikliğinin vesilesi sayılan iki sultandan birinin, Yavuz Sultan Selim'in Türkçe ve Farsça şiirlerinden misaller anarak bu hükmü değerlendirir. Yine adı geçen antolojinin başlangıcındaki İbn Kemâl ve Ebussuûd Efendi'nin dile çok yardım ettikleri mealindeki fikre de itiraz eden Hasan Saîd, o şahsiyetlerin ilim ve irfanla meşhur devlet adamları olduklarını belirtir. İbn Kemâl'in âlim olmakla beraber şair olduğunu da bu hükmüne ilave eder. Ziyâ Paşa'nın iki şanlı sultanı, yani Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleymân'ı “müceddid-i lîsân” (dili yenileyici) saydığı hâlde aynı yenileycilik vasfını Bâkî'ye de vermesi, yazarın kanaatince bir çelişkidir. Ona göre, Bâkî'nin şiir sahasında Kanuni Sultan Süleymân'ın “tîlmîzi” (çırağı, öğrencisi) olarak gösterilmesi de yanlıştır. Tenkit sahibi, Harâbât'ı meydana getiren Paşa'nın, 14, 15 ve 16. asırda yaşamış kırka yakın edebî şahsiyeti anmayışının sebebini de sorarak bu ihmalin kusur olduğunu ima eder.

Hasan Saîd, Harâbât mukaddimesinde yer alan, Nâbî ve Nefî'nin taşralı olmalarına rağmen şiir dilinde değişiklik yaptıkları, lisanı genişlettikleri ve anlatımı çeşitlendirdikleri manalarını dile getiren beyitleri de bir çelişki örneği olarak gösterir. Lisanı iki padişahın ıslah ettiği belirtilmesine rağmen aynı işi şimdi Nefî ile Nâbî'nin yaptığı ileri sürülmektedir! Biraz önce Farsçanın dilimizi bozduğunu söyleyen müellif, daha sonra “yekât” (tek, eşsiz) olan Türkçenin o lisanla “dübâlâ” (iki kat) olduğunu, iki cevherin süt ve şeker gibi karıştığını yahut iki ilim ve irfan denizinin birleşip beraber umman hâline geldiğini anlatmaktadır. Şiir ve edebiyat dilimizde büyük bir değişiklik meydana getiren Fuzûlî'nin, o Irak dâhisinin neden unutulduğunu soran tenkit sahibi, edebiyat tarihimizin yalnız tezkirelerle incelenemeyeceğini tekrar ederek yazısını tamamlar.

Hasan Saîd, yazı dizisinin dördüncüsünde de bu antoloji başlangıcında bazı Türk şairleri hakkında verilen bilgi ve hükümleri ele alıp değerlendirmiş; Ziyâ Paşa'nın isabetli bulduğu fikirleri yanında birtakım çelişki ve yanlışlarına temas etmiştir. “Nâzım”la “şair” arasındaki farka dikkat çeken yazar, tezkirelerde bine yakın nâzımın gösterildiğini, şiir ve edebiyat reislerimizin sayısını ancak on beşe çıkarabileceğimizi belirtir. Bir şairin nihai maksadının bir şişe şarap ve bir yasemin yanaklı (güzel, sevgili) olduğu iddiasına itiraz eder. Onun kanaatince, bir iki derbederin şiir adına meydana çıkardıkları saçma sapan lakırdıları, şairlerin arif olanlarının aklına, hatırına gelen sözlerle bir tutmak

mümkün değildir. Harâbât sahibine göre, şairliğin şartlarının ikincisi, faydalı bilgiler ve fazilet tahsil etmektir. Tedkik yazarı da aynı fikirdedir: Eskiler, dolaşımda bulunan ilimlerden mezun olmadıkça divan tertip etmeyi ve şiir yazmayı imkânsız sayar; şair olmak için yıllarca ilim tahsil ederlerdi. Ziyâ Paşa'nın "İster isen anlamak cihânı/ Öğrenmeli Avrupa lisânı" (Dünyayı anlamak istersen Avrupa dilini öğrenmelisin) beyti de ilmî öğütlerimizdendir. "Taklîd ile aslını unutma/ Milliyyetini hakîr tutma" (Taklitle kendi aslını unutma ve milliyetini hor görme!) güzel mısraları da edebiyatımızın yüksek hakikatlarını içine alan beyitlerdendir.

Ziyâ Paşa, edebiyat tarihimizi etraflıca inceleyen kişilerden biri olarak tanınmıştı. Bu inancı çeşitli yazılarıyla düzelttiğini düşünen Hasan Saîd'e göre, adı geçen şahsiyetin edebî şöhreti, Terkîb-i Bend ve Tercî'-i Bend'e mahsustur. Onu her şeyden önce siyasi bir inkılapçı olarak tanıyabiliriz. Ziyâ Paşa Harâbât mukaddimesinde, gerçeği araştıran kişilerin, Türkçe şiirleri, başka bir ifadeyle Osmanlı şairlerini, "kudemâ, evâsıt, evâhir" olmak üzere üç sınıfa ayırdıklarını belirtir. Tarih çağlarının adlandırılmasına uyularak şairlerin eskiler, ortadakiler, sonlar manasında üç devre ayrılması, bazı şairler, yazarlar tarafından da kabul edilmiştir. Fakat Fâik Reşad, Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniye adlı eserinde, şiirimizin başlangıcından bu zamana kadar birçok değişikliğe uğradığını söyleyerek bu bölmenin, nazım edebiyatımız, bilhassa edebiyat tarihimizce kabule layık olmadığını anlatır.

Yazının sonlarında, Harâbât mukaddimesinde 17. asrın meşhur şairi Nef'î'yi tarif etmek üzere yazılmış bazı beyitler anılarak bunların bir kısmı güzel bulunup takdir, diğer bir kısmı ise çelişkili görülüp tenkit edilmiştir. Nef'î'nin fahriye ve hicviyeleri hakkındaki fikirlerini de ifade eden makale sahibi, anılan şiir türlerinden ilkinin söyleniş sebebini izah etmeye çalışmış ve ikincisinin ise zaten sanatkarca bir değerinin olmadığını ileri sürmüştür. Makalesinin nihayetinde söz konusu yergi mahsullerine dair düşüncesini, "Bizim anladığımıza göre edebiyât bir san'at olduğu gibi aynı zamânda 'edeb' lafz-ı cemîlinin de cem'idir." cümlesiyle ifade eden Saîd Çelebi, böylece edebiyatla edep arasındaki alâkayı belirterek yazısını tamamlar.

Sonuç

Şu özden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Edebiyatı tarihinin genç araştırmacısı Hasan Saîd Bey, bu yazı dizisinde tezkire, biyografi, antoloji vb. türden eski ve yeni kaynaklar hakkında kısaca bilgi verdikten sonra "devr-i teceddüd", yani yenilenme devrine ait olanları sırasıyla incelemeyi kararlaştırmış ve işe Ziyâ Paşa'nın Harâbât isimli antolojisinin manzum mukaddimesiyle başlamıştır. Adı geçen üç ciltlik antolojinin yayımlanışından sonra Nâmık Kemâl'in Tahrîb-i Harâbât ve Tâkîb adları altında haklı, haksız birtakım tenkitlerine hedef olduğu malumdur. Geçen yüz elli sene zarfında hem bu antoloji başında verilen bilgi ve hükümler, hem de ona Nâmık Kemâl tarafından yöneltilen tenkitlerin edebiyat tarihi araştırmacılarınca ele alınıp değerlendirildiği bilinmektedir. Mesela M. Kaya Bilgegil (1921-1987), Harâbât Karşısında Nâmık Kemâl adlı eserinde, Nâmık Kemâl'in Ziyâ Paşa'ya yönelttiği tenkitlerde haklı olmadığı, Eski Türk Edebiyatına da tam vukufu bulunmadığı sonucuna varmıştır. Kanaatimizce Ziyâ Paşa'nın verdiği bilgi ve yaptığı değerlendirmelerde isabetli olanlar da var; tarihî hakikatlere, dinî ve ahlakî esaslara aykırı olanlar da görülmektedir. Yine bize göre, Nâmık Kemâl'in Harâbât hakkındaki tenkitleri arasında, sayılan esaslar yönünden doğru olanlar da, çeşitli sebeplerden dolayı yanlışlar da mevcuttur. Bu yanlışlarda, 19. asrın son çeyreğinde Türk, Fars ve Arap edebiyatı tarihine ait araştırmaların henüz çağımızdaki seviyede olmayışının payını da göz önünde tutmak gerekir.

Ziyâ Paşa'nın edebiyat tarihimizi etraflıca inceleyenlerden biri olarak tanındığını, kendisinin çeşitli makaleleriyle o inancı düzelttiğini ileri süren Hasan Saîd Çelebi'nin de -söz konusu yazı dizisinin çeviri yazılı metinlerinde görüleceği üzere- yer yer eser ismi, muhtevası, yazar adı, vefat yılı, bölüm başlığı gibi konularda hatalı bilgi verdiği görülmektedir. Bu yanlışların bir kısmı, Hammer'in hatalarından ve onun tarihindeki kayıtları kaynaklarından teyid etmeksizin aktaran mütercimden ileri gelmiştir. Fakat o malumatı bahsi geçen tercüme yahut Tezkire-i Latîfi sonundaki yazıdan nakleden Saîd Çelebi'nin bizzat kontrol etmesi, bunların yanlış olanlarını düzeltmesi gerekirdi. Temas edilen hataları bir tarafa bırakılırsa, söz konusu yazı dizisinin Türk edebiyatının tezkire, biyografi, antoloji vb. türden belli başlı eski ve yeni kaynakları hakkında bilgi veren, bundan dolayı söz konusu ilim dalıyla alâkalı kişilerin faydalanabileceği metinler olduğunu söylemek mümkündür.

Metin Neşrinde Tutulan Yol

Hasan Saîd'in yazıları Latin harflerine aktarılırken Arapça, Farsça ibarelerin aslı harfleriyle yazılması tercih edilmiş; müellif veya dizgiciden ileri gelen yanlışlar düzeltilmiştir. Anılan makalelerde yapılmış alıntılar kaynaklarıyla karşılaştırılarak -varsa- onların hataları da tashih edilip rastlanan noksanları köşeli parantez içinde eklenerek giderilmiştir. Makalelerin sahibi Saîd Çelebi'ye ait dipnotlar, asıl metinlerde olduğu gibi [] işareti içinde ve aynı rakamlarla verilmiş; tarafımızdan düzeltme, tercüme, açıklama gibi maksatlarla eklenen dipnotlarsa baştan sona kadar devam eden sıra numarasıyla gösterilmiştir. Yazar veya dizgiciden ileri gelen hatalı bilgiler dipnotlarda belirtilerek düzeltilmiştir. Hicri veya Rumi tarihlerin Miladi karşılıkları da [] işareti içinde belirtilmiştir.

Metin

Tenkîd:

Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyeye Dâ'ir Âsâr Üzerinde Mütâleât

Her birerleri zamânlarının şehbâl-i belâgatıyla arş-ı güzîn-i şâiriyete yükselen ervâh-ı eslâfın menâkıb-ı şahsiyet ve zihniyetleri ahlâfın telâtum-ı emvâc-ı nisyânına kapılmış; o güzêşteğân-ı âbâ-i belâgat, hâk-i pâk-i Osmânî'nin zîr-i türâb-ı ebediyyetinde metrûk kalmıştır.

Ecdâd-ı merhûmeye karşı efkâr-ı ahlâfda câygır olan şu lâkaydî ve nisyân, edebiyâtımız[d]a değil, târîhimizde dahi rû-nümündür. Mâzî-i pür-şân ü şerefın sîmâ-yı celâdetlerini vakâyi'le tahattur şöyle dursun, altı yüz senelik koca bir devlet-i Osmâniyenin bâis-i şevket ü satveti olan erkân-ı muazzama ve ricâl-i muhteremesini bilenlerimiz bile bir iki kelime-i tevkîr ve tebcîl sarfından sonra hiçbir alâkaları yokmuş gibi derhâl unuturlar. Hâlbuki, mir'ât-ı ibret ve intibâh, mâzî yâni târîhtir. Uzaklara ne hâcet, ferdâ-yı inkılâb-ı ahîrde mestî-i hürriyetle bir tarab-hâne-i kâ'inât gibi tecellî eden pâyitahtımızın her tarafında Kemâl'in, Midhat Paşa'nın, Şinâsî'nin nâm-ı hamâset-şîarları nefir-i şevk u sürûrun o âheng-i dîrâduruna karışıp gitmiş; her kalemin kemâl-i merâetle, her hatîbin bütün harâretiyle alkışladığı Kemâller, Şinâsîler gibi a'izze-i ricâl-i inkılâb bir müddet sonra matbûât sütunlarında bile görülmemeğe başlamıştı!

Eslâfına karşı şu hareket-i bî-insâfâne mi mine'l-kadîm idrâk eden müellifin-i garbiyeden bâzısı târîhimizi, târîh-i edebiyâtımızı yazmak gibi unutulmaz lütuflar, himmetler ibzâl etdiler; daha doğrusu mevcûdiyetimizden bizleri haberdâr etdiler. Artık târîh-i Osmânî'nin en derin noktalarında müşîkâfâne tedkîkât icrâ ederek büyük bir mecele-i târîhiye vücûda getirecek bir Hammer olmadığı gibi târîh-i edebiyâtımızı etraflıca yazacak bir Gibb daha zuhûr etmeyecektir. Şu ahvâl bir âyîne-i ibret ü intibâh değil de nedir? Bir evlâd pederini, ceddini bilmekle cemiyât-ı beşeriye içinde mes'ûdâne, müsterîhâne yaşar, yoksa babasını komşusundan sormaz!..

Edvâr-ı tesâmüh ve tekâsülün inkılâb-perverân-ı vatanın himem-i hîred-fersâları ile ilmî, fikrî, siyâsî, ictimâî intibâhâta tahavvül ve inkılâbı, semâ-yı vatan üzerindeki ridâ'-i siyeh-fâmı yırtarak mevcûdiyet-i mâneviye ve maddiyemizi hâl-i ibtidâ'iyetden kurtarmış, âfitâb-ı irfân ve fazîletin eşi'a-i kemâlâtından istifâza etmek zamânı bizce çokdan mürûr etmişse de birçok esbâb-ı siyâsiye ve avârız-ı muhtelifle dolayısıyla fi-mâ-ba'd telâfi-i mâ-fât etmek zamanlarında bulunmakdayız:

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد¹

Âsâr-ı târîhiye üzerinde sathî bir tahkîkât yapılsa Naîmâ, Hoca Sâdeddîn gibi ümmet-i merhûmenin inkişâf-ı hak ve hakikat uğrunda epeyce icâle-i kalem ve fikr etdikleri, mümkün mertebe hakikat-i târîhiyeyi -bâzan mestûr, bâzan icâbât-ı zaman gayr-ı mestûr gösterdiklerine nazaran- yine birer eser bırakarak ibkâ-yı nâm etdikleri meşhûdumuz olursa da hiçbir zaman bir garb müverrihi kadar dîr-bînâne, hak-gûyâne, müşîkâfâne tedkîkât ve taharriyât icrâ edemediklerini de -bir lisân-ı tenkîd ile-zikr ü ityâna salâhiyetdâriz.

Lâkin, adese-i tahkîkâtı târîh-i edebiyât-ı Osmâniye nokta-i nazarıyla mâzînin âsâr-ı mevcûdesine atfedecek olur isek, o sahîfelerin nazarlardan girizân, melûl ve giryân olduğunu, tercüme-i hâlden

¹ “Olmadan önce hadisenin çaresine bakmak gerekir.” (Sâdî-i Şîrâzî).

başka hiçbir kıymet-i ilmiyesi bulunmadığını, ednâ bir nazar ve mülâhaza ile derhâl anlarız. Evet, elfâz-ı müterâdife ve müseccaanın şâşaa-i yek-âhengine ictimâgâh olan tezkirelerimizden matlûb fâ'ide bir iki şâir-i âvârenin bî-nemek müşâaresinden, garîb ve gamgîn hikâyât-ı köhne-fürûşânesinden ibâret olup bunların ise hiçbir vakit târîh-i edebiyât ile münâsebeti bulunmadığı, edebiyât kelime-i muhtereminden fersah fersah uzak olduğu bî-iştibâh değil midir? Terâcim-i ahvâle gelince, otuza karîb tezâkir-i mevcûdenin bir şâir hakkındaki tahkîkât ve mütâlaâtını diğerlerinde aynı sıhhatle görmek gayr-ı kâbilidir. İşte tezkirelerimizin mevcûdiyeti budur! Maamâfih bâdî-i nazarda fâ'idesizlikle ittihâm ettiğimiz âsâr-ı mâziyye arasında oldukça vâzih ve doğru olanları bulunmakla berâber besâtetden tekâmüle doğru hatve-endâz olarak tedricî tedricî kâbil-i istifâde bir şekil almış ve târîh-i edebiyât-ı Osmâniye yazarlara yine me'haz olmuşdur. Acebâ Mister Gibb'e târîh-i edebiyâtını bir heyûlâ-yı kehânet mi yazdırmışdır, yoksa o esercikler mi? Bi't-tabi' bunlardan da istifâde etmişdir.

Bir müverrih-i edebiyâtın rûh-ı san'atı, âsâr-ı şuarâ üzerinde şâhika-gîr-i i'tilâ olmadıkca, müverrih, şâirin hassâsiyet ve zihniyetine nüfûz etmedikce, o eserlerin rûh-ı şahsiyetleri tezâhür edemez. Hiçbir zaman bir şâirin zihniyetini tezkirelerde göremeyiz. Hattâ müverrih-i edebiyât aynı şâirle hem-asr bile olsa, o şâirin ânât-ı hayâtiyesini yegân yegân zabt etse bunların i'ânesiyle şâiri anlamak müverrihi yanıltır, mâkûs netîceler vücûda getirir.

Meselâ, üstâd-ı bî-nazîr-i âheng Nef'î-i mu'ciz-beyânı Rübâb-ı Şikeste müellif-i efsûnkârı kadar gözlerimizin önünde yaşatan hiçbir satıra, hiçbir yazıya tesâdüf etmediğimiz gibi bundan sonra da göremeyiz:

Bir yağız çehre; çatılmış iki hançer kaşlar,
Yine hançer gibi keskin iki mânâlı nazar..

Yâd-ı ulvîsi hayâlimde bu sîmâyı taşır
Bence Nef'î'ye bu sîmâ-yı mehâbet yaraşır.

Tab'ı sahbâ gibi cûş-âver-i mînâ-yı makâl
Fikri ankâ gibi bâlâver-i etbâk-ı hayâl.

Açılır gonce-i ilhâmı leb-i hârında,
Berk urur şu'le-i endîşesi enzârında

Âteşin cerbeze pür-nâtika-âsâ gözler
Cezbe-i rûh-ı şagafdârını takrîr eyler ilh.

Şimdi şu şi'r-i pür-san'at, hayâlât-ı mâzî arasından çıkıp da piyâle-i yâkût-rengiyle, nefîr-i pür-âhengiyle huzûrumuzda dehşet-feşân bir sîmâ-yı şâiriyeti temsîl eder. Şi'ri biraz daha tâkîb edelim:

Sanki bir ma'reke, bir ma'reke-i cûşâcûş:
Sıyt-ı velvâl-i vegâ, velvele-i ceng-i cüyûş.

Ser-be-ser ra'd-ı heyâhâ-yı velehzâ-yı sufûf
Sû-be-sû berk-ı çekâçâk-i şerernâk-i süyûf

Hamle-i safşiken-i cânfiken-i pîl-i demân
Savlet-i gürz-i girân, darbet-i şemşîr ü sinân

Kûs ü nakkâre hemâheng-ı girîv-i hecemât
Köprüdür her köşede demdeme-i dîv-i memât ilh.

Bu şahsiyet kimdir? Nef'î! İşte şâir-i Rübâb-ı Şikeste'nin ferîşte-i şâiriyeti tecelligâh-ı ervâh-ı mâzîde perrân olarak, rûh-ı Nef'îyle hemrâh-ı san'at oluvermiş!... Maamâfih tezkirelerde gözlerimizin önünden kaçan ufak bir kelime büyük bir hakîkatin inkişâfına hizmet ettiği de kayda şâyân garâ'ibdendir! Hiçbir zaman genç bir müdekkik-ı târîh-i edebiyâtın dediği gibi bir şâir için aynı tezkirenin diğer şâir hakkındaki beyânât-ı müteselsilesi arasında birçok mâlûmât bulmak bizce doğru değildir. Hakikat-i hâlde bir adamın şahsiyetini yanlış yazan nasıl olur da diğerini doğru yazabilir?

Binâen aleyh bir şâir için diğerlerini okuyup istihrac-ı mâlûmât etmek, sâlim bir tettebbu'-ı edebiyât olamadığından müsteb'addir. Dîde-i tedkîk u tettebbuu açılmış bir âlim için arz ettiğimiz ufak bir kelime, sahîfelerle hakikatler vücûda getirir.

Sernâme-i makâlâtım olan târîh-i edebiyât-ı Osmâniyye dâ'ir âsâr cümlesini biraz tâmîk ve tevsî' ile zamânımıza kadar vücûda getirilen tezkirelerin, târîh-i edebiyât kitaplarının hâtırımızda olanlarını yazmağı fâ'ideden hâlî bulmadım:

Edirneli Sehi'nin Heşt Behişt'i. 955 [M 1548'de] vefât etmiştir.[1]

Bağdadlı Ahdî Tezkiresi. 960 [M 1552-53 yılın]dan 971 [M 1563-64]'e muâsırlarının tercüme-i hâlini yazmıştır.²

Taşköprülü[zâde], Misbâhu's-saâde...³ müellifi Ahmed Efendi'nin⁴ Arabca Şakâ'iku'n-nu'mâniyye'si. 995[M 1587]'de Edirneli Mecdî tarafından lisân-ı Osmâniye tercüme edilmiştir. [2]

Şâir Atâyî bu eseri tezyîl etmiş ve 1044 [M 1634-35]'de vefât etmiştir.

Zeyl-i Atâyî, muahharan İbrâhim Uşşâkî tarafından tezyîl edilmiştir. 1136⁵ [M 1724]'de vefât etmiştir.

Zeyl-i İbrâhim Uşşâkî'ye de Şeyhî bir zeyl yazmış ve 1144⁶ [M 1731]'de vefât etmiştir.

Kastamonulu Latîfî Efendi'nin Tezkiretü's-şuarâ⁷sı. 990[M 1582 yılın]da vefât etmiştir.[3]

Hasan Çelebi'nin Kınâlızâde Tezkiresi. 1012 [M 1604]'de vefât etmiştir.

Kâfzâde Abdülhay Efendi'nin Zübdetü'l-eş'âr'ı. 1031 [M 1622]'de vefât etmiştir. Âsım tarafından zeyl edilmiştir.

Muhammed⁸ Riyâzî'nin Riyâzü's-şuarâ'sı. 1018 [M 1609-10 senesin]de te'lif edilmiştir.[4]

Rıfâî'nin tezkiresi. 1082 [M 1671-72]'de vefât etmiştir.

Kefevî'nin tezkiresi. 1088 [M 1677-78]'de vefât etmiştir.

İzzetî'nin tezkiresi. 1092 [M 1681-82]'de vefât etmiştir.

Safâ'î'nin tezkiresi. 1138 [M 1725-26]'de vefât etmiştir.

Rızâ'nın tezkiresi. 1159⁹ [M 1746-47 yılın]da vefât etmiştir.

Sâlim'in tezkiresi. 1156 [M 1743 yılın]da vefât etmiştir.

Fatîn Efendi tarafından bir zeyl yapılmıştır. [5]

Himmet-zâde'nin tezkiresi. 1170 [M 1756-57]'de vefât etmiştir.

[1] Şeyhü'l-müdekkikîn merhûm Fâik Reşâd Bey Devlet-i Osmâniye[de] ilk def'a yazılmış tezkire olmak [üzere] kabul ediyor.

² Bağdatlı Ahdî, söz konusu eserinin ilk şeklinde sadece Kanuni devri şairlerini tanıtmaya çalışırken sonraki yıllarda yaptığı ilavelerle onu Sultan II. Selim ve III. Murad zamanı edebî şahsiyetlerini içine alacak kadar genişletmiştir.

³ Yazar, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin ilimler tarihi ve tasnifi hakkındaki Arapça eserinin ismini sehven Vukû'ât-ı ulûm şeklinde belirtmiştir. Taşköprizâde'nin anılan eserinin adı, Miftâhü's-saâde ve Misbâhu's-siyâde fi Mevzûât-ı'l-ulûm'dur. Bundan dolayı biz makale sahibinin yanlışını Miftâhü's-saâde şeklinde düzelttik.

⁴ Makale sahibi Taşköprizâde'nin ismini yanlış olarak "Mustafa" şeklinde kaydetmiştir. Adı geçen Arapça biyografik eserin Taşköprizâde Ahmed Efendi tarafından yazıldığı bilinmektedir. Bundan dolayı anılan yanlış Ahmed şeklinde düzelttik.

[2] Yalnız selâtin-i izâm, ulemâ'-i kirâm, meşâyih-i zevî'l-ihirâm hazarâtının terâcim-i ahvâlini câmi'dir.

⁵ Bu vefat yılı yazıda sehven 1150 şeklinde yer alır.

⁶ Yazının Arap harfli aslında Şeyhî'nin vefat yılı yanlışlıkla 1220 olarak gösterilmiştir.

⁷ Bu eserin ismi, makalede "Meşâ'irü's-şuarâ" şeklinde yazılmıştır. Latîfî'nin anılan eserinin adı, Tezkiretü's-şuarâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ'dır.

[3] Hammer, Gibb ve sâ'ire gibi garb müverrihinin nezdinde makbûl bir eser olduğu gibi zamân-ı ahîr müdekkikîni nazarında dahi ibtidâî mülâhazât-ı tahlîliyyeyi câmi' olduğundan müteberdir.

⁸ Tezkire yazarı Riyâzî'nin adı Muhammed'dir. Bu isim, yazıda sehven "Mustafa" şeklinde yazılmıştır.

[4] Müellif zamânına kadar yazılmış tezkireleri icmâl ve telhîs sûretiyle eserini vücûda getirmiştir.

⁹ Burada anılan tezkire yazarı Rızâ'nın H 1082/ M 1671'de vefat eden Edirneli Mehmed Rızâ olduğunu tahmin ediyoruz.

[5] Tezkire-nüvisân usûl-i tahririnde en son yazılmış ve gayet fenâ basılmış bir eserdir.

Mücib'in tezkiresi. 1139¹⁰ [M 1727] ricâlındendir.

Nazmî'nin Câmiu'n-nezâ'ir'i.

Nazmî Efendi'nin Hediyetü'l-ihvân'ı. [6]

Ayvansarâyî'nin Terâcim-i Meşâyihîn'i [7].

Bursalı Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı.

Lâli-zâde Abdülbâkî Efendi'nin tezkiresi [8].

Sâkıb-ı Mevlevî'nin Sefîne-i Mevleviye'si. 1148 [M 1735]'de vefât etmiştir.

Esrâr Dede'nin Tezkire-i [Şuarâ-yı] Mevleviyye'si. 1211 [M 1797]'de vefât etmiştir. Ve gayruhum.

Şu tanzîm etdiğim tezkireler devlet-i Osmâniyye âiddir. Ve ihtimâl bizce bâzıları mechûldür. Maamâfih müdakkikîn-i kirâmca bizce mechûl olanlar i'lâm olunursa mucib-i bahtiyârî olur. Mâdâmki Osmanlı tezkirelerinden bahsetdik, bir de şi'r-i Osmânînin peder ve vâlidesi makâmında olan Arab ve Acem tezkirelerinin de bir nebze olsun isimlerini berâ-yı mâlûmât ve istifâde arza mucâseret etdim. Arablar, Acemler kadîm medeniyetlerinin sâ'ikasıyla mâziye karşı büyük bir ehemmiyet ve râbta perverde etdiklerinden âlem-şümûl, müstakil bir edebiyâta sâhib bulunmalarından pek muntazam, belîğ, selîs tezkireleri vardır. Arablarda en mârûfları:

Şârânî'nin Tabakât'ı, İbn Hallikân'ın Vefeyâtü'l-a'yân'ı, Muhibbî'nin Hulâsatü'l-eser'i, Murâdî'nin Silkü'd-dürer'i, İbnü'l-Müneccim'in Bârî'si, Seâlebî'nin Yetîmetü'd-dehr'i, Bâharzî'nin Dümyetü'l-kasr'ı¹¹, İmâd-ı İsfahânî'nin Harîdetü'l-kasr'ı¹², Yemânî'nin Sülâfetü'l-asr'ı tezâkir-i şuarâ isimleridir. Bunlardan mâadâ daha pek çok tezkireler vardır.

Acemlere gelince kezâ müstakil birer medeniyet ve edebiyâtları olmak i'tibâriyle muntazam tezâkir-i şuarâsı vardır. Başlıcaları:

Şeyh Attar Hazretlerinin Tezkire-i Şeyh Attâr'ı, Mollâ Câmi Hazretlerinin Nefehâtü'l-üns'ü, Fahreddin Ali Safi'nin¹³ Reşehât'ı, şâir-i meşhûr Âzerî'nin Âteşgede'si, [Devletşâh] Semerkandî'nin Tezkiretü's-şuarâ'sı¹⁴, Rızâ'nın Tuhfetü'r-Rızâ'sı, Mîrzâ Mahmûd'un Tezkire-i Mîrzâ Mahmûd'u, Sâm Mîrzâ'nın kezâ Tezkire-i Sâm Mîrzâ'sı, bir kadın tarafından te'lîf olunan Subh-ı Gülşen gibi, Heft İklîm gibi, Senglâh gibi daha pek çok âsâr vardır.

Tezâkir-i şuarâ-i Osmâniyye hakkında lüzûmu kadar mütâleâtımı îzâh etdim. İkinci makâlemde son zamanlarda yazılan âsârın esâmîsini de ilâve etdikden sonra tenkîdât ve mülâhazâta ibtidâr edeceğim:

“Hudâ kâdirdir eyler seng-i hârâdan güher peydâ”¹⁵

21 Teşrîn-i Evvel 1330¹⁶ [3 Kasım 1914] Kadıköy¹⁷ (Donanma gazetesi, 27 Teşrîn-i Evvel 1330- 9 Kasım 1914, nr. 67, s. 298-301).

¹⁰ Makalede Mücib'in 1150 (M 1737-38)'de vefat ettiği bildirilmiştir. Mücib Mustafa Efendi'nin H 1139 (M 1727)'de vefat ettiği bilindiğinden o yanlış böyle düzelttik

¹⁶ Meşâyih-ı Halvetiyyenin terâcim-i ahvâlini câmi'dir. Mârûfdur.

¹⁷ Bâzı ekâbir-i sûfiyyenin tercüme-i ahvâlini musavvir küçük bir eserdir.

¹⁸ Melâmiye-i Bayramiye ve meşâyih-ı Bayramiye'nin tercüme-i hâlini musavvirdir.

¹¹ Bu eser adı, makalede sehven Harîdetü'l-asr şeklinde anılmıştır.

¹² Bu eser adı, makalede sehven Dümyetü'l-akr şeklinde çıkmıştır.

¹³ Makalede Reşehât'ın yazarı olarak Abdülgafûr-ı Kâşîfî gösterilmiştir. Anılan Farsça eserin Fahreddin Ali Safi (H 867-939/ M 1463-1532) tarafından yazıldığı bilindiğinden böyle düzelttik.

¹⁴ Devletşâh Semerkandî'nin eserinin ismi, makalede sehven Devletşâh şeklinde yazılmıştır. Biz bu yanlış Tezkiretü's-şuarâ şeklinde tashih ettik.

¹⁵ Bu güzel mısra, 16. asır divan şairlerinden Hüdâyî'ye (ö. 991/ 1583) aittir.

¹⁶ Metnin sonundaki bu yıl, sehven 230 şeklinde çıkmıştır. Biz onu 330 biçiminde düzelttik.

¹⁷ Arap harfli asıl metin sonundaki bu kayıt, anlaşılacağı üzere, makalenin tamamlanış tarihidir.

Tenkîd

Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye Dâ'ir Âsâr Üzerinde Mütâleât

İlk makâlede tezâkir-i şuarâ-yı Osmanîye ve sâ'ir Arab ve Acem tezkireleri hakkında kâfi derecede beyân-ı mâlûmât ve mütâleât edilmiş idi. Bu makâle de devr-i teceddüden sonra vücûda getirilen tezâkir ve âsâr-ı târîhiyye tahsîs edilerek tenkîdât ve mütâleâta ibtidâr olundu.

Târîh-i edebiyât-ı Osmâniyyeyi dikkatlice tedkîk edenlere mâlûmdur ki; câme-i Arab'la vakûr ve mutantan, zînet-i Acem'le pür-âheng ve müzeyyen edebiyât-ı mâziyyemiz, devr-i teceddüde gelinceye kadar gıdâ-yı hayâtını yalnız şarkdan alarak yaşamışdır. Fakat; devr-i teceddüd gelince, o libâs-ı şarkı câme-i dil-firib-i garbla değiştirmiş; nev-arûs bir perî-i dil-nevâz, raksân ve efsûnkâr bir nedîme-i dil-ârâ şekl-i latîfnde tecellî edip artık gıdâ-yı şi'r ü bedâyi'ini garbdan cezb ve massa başlamışdır. Bu iki hatt-ı esâsî edebiyâtımızın târîhinde derhâl rû-nümûn olur.

Müverrihîn-i edebiyâtın verdikleri fetvâ-yı tahkîkâta nazaran devr-i cedîdin mebd'e' ve menşe'i Âkif Paşa ve yârân-ı belâgatında görülyor. Bu hüküm bir derece olsun taharrî ve tâmîka cidden sezâ olmağla kâri'lerin nazarlarını biraz mâzîye atf ettirmek isterim.

Devlet-i Osmâniyye kemâlât-ı garbiyyeden Sultân Selîm-i Sâlis devrinde istiânâta başlamış ve hâkân-ı mağfûrun zamân-ı saltanatlarında mülk-i Osmânî siyâsiyâtda, ilmiyâtda, bedî'iyâtda ilk hatve-i necât-ı terakkîyi atmışdır. Ez-cümle, fûnûn-ı cedîdenin kabûlüyle muhtelif mektebler, terakkîyât-ı zamân icâbatı büyük büyük kıslalar vücûda getirilmiş; hattâ mûsikî-i Osmânî'nin en müşâşaa devre-i kemâlî, ahd-i hümâyûnlarında tanînsâz-ı letâfet olmuşdur. Edebiyât bu devir[d]e âlem-şümûl bir inkılâb görmemişdir. Hattâ pâdişâh hazretleri teceddüde fevkalâde meclûb oldukları, mûsikîde bir üstâd-ı kâmil bulundukları hâlde eş'âr-ı 'âlîleri zevk-ı teceddüden âzâdedir.^[1] Fakat, hâkân-ı müşârûn ileyhin:

“Rûz ü şeb dîdelerim derdin ile kan ağlar

Vâkıf olan benim esrârıma her ân ağlar”

matla'lı gazelleri sîne-i tanburdan çıkan feryâd-ı hüzn-engîz ile derd-i vatânı ihsâs etdirir bedâyi'-i mâziyemizdendir. Dikkatlice tedkîk olunursa rikkatle, ye'isle memzûc bir hissin mahsûlû olan gazelde müstetir bir hakikat göze çarpar. O da vatan hislerinin izleridir. Maksadımız bu devrin rakîk, hassâs bir şahsiyetinden bahsetmek idi. Fakat mevzûumuz biraz uzadı. Devr-i Selîm-i Sâlis'in ilmî, siyâsî lâkin ibtidâ'î inkılâbatı karşısında hassâsiyet ve muhayyilesinin kudret ve rikkatiyle mütehassis olan o sîmâ-yı şi'r ü belâgat, nefîi renkli ve kuru servilerin zılâl-i uhrevîsinde, Galata Mevlevihânesi'nin sakf-ı pür-sükûnunda hücre-i edebine çekilmiş hazîn, bedî' nây-ı sanatıyla, Hüsn ü Aşk'ın nagamât-ı lâhûtîsini o hevâ-yı velvele-dâra karşı üflüyor; hassâsiyet, hüsn, aşk her beyti bir şehdâne-i belâgat ve san'at olan Hüsn ü Aşk vücûda getiriyordu. İşte Cenâb-ı Şeyh Gâlib ilk rüşeym-i teceddüdü sâha-i edebiyâta atmak şerefine nâ'il olmuş ve nokta-i nazarıma göre Âkif Paşa ve yârân-ı teceddüdünü büyük bir inkılâba hazırlamışdır.

Edebiyât müverrihleri indinde Şeyh Gâlib devr-i kemâl eâzım-ı şuarâsındandır.

Müverrihîn-i edebiyât Şeyh Gâlib'i böyle tanırlar. Hakikat-i hâlde devr-i teceddüdle olan alâka ve revâbıtının izhârı icâb ederdi. Gelecek makâlelerimizin bahs-i mahsûsunda bu mes'ele-i mühimme hakkındaki müddeiyâtımı tahlîlî olarak isbât edeceğimden şimdilik tatvîlden ferâgat olundu.

Devr-i teceddüdü müteâkib şîme-i himmet ü gayretten tulû' eden âsâr, bi't-tabi' tezkirelerle kâbil-i kıyâs değildir. Çünkü lisan değışdiği gibi edebiyat da câme-i atıkından tecerrüde başlamışdır. Hey'et-i mecmûa i'tibârıyla ancak birkaçını târîh-i edebiyâtımızla alâkadâr buldum. Diğerleri ise tezkirelerin lisân-ı Osmânîye sâde ve açık naklinden ibârettdir. Maamâfih bunlar da birer eser-i himmetdirler:

[1][1] Peyâm-ı Edebî'de hâkân-ı mağfûrun hayât-ı edebîyyeleri hakkında bir makâlem vardır. Mecmûa-i Peyâm'ın taharrî edilmesini arzû edenlere tavsiye eylerim.

Muallim Nâcî'nin zamânına kadar güzêrân eden meşâhîr-i şuarânın terâcim-i ahvâliyle eş'âr-ı mûntehabelerini câmi' Esâmî'si.¹⁸

Fâik Reşâd Bey'in Esâmî tarzında Eslâf'ı.

Muallim Nâcî'nin Osmânî Şâirleri.

İsmâil Hakkı Bey'in Muâsır Şâirlerimiz-nâm eseri.

Bursalı Tâhir Bey'in¹⁹ Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî^[1]

Muallim Nâcî'nin Mecmûa-i Muallim'i.^[2]

Târîh Encümeni âzâsından ve kudemâ-yı şuarâmızdan Ali Emîrî Bey'in Tezkire-i [Şuarâ'-i] Âmid'i.^[3]

Bu eserler tezkire-nüvisân tarzında sâde bir lisanla yazılmış kitablardır. Târîhî, tahlîlî, tenkîdî yazılanlar bunlardır:

Ziyâ Paşa'nın Harâbât'ı.^[4]

Kemâl Bey merhûmun Tahrîb-i Harâbât'ı.^[5]

Abdülhalîm Memdûh Bey'in [Târîh-i] Edebiyât-ı Osmâniyye'si.^[6]

Mehmed Celâl Bey'in Osmanlı Edebiyatı Numûneleri-nâm eseri.^[7]

Ebü'z-Ziyâ Tefvîk Bey'in Numûne-i Edebiyât-ı Osmâniyye'si.^[8]

Menemenlizâde Tâhir Bey'in [Osmanlı] Edebiyatı.

Üstâd Ekrem Bey merhûmun Tâlîm-i Edebiyat'ı.

Muhyiddîn Bey'in Yeni Edebiyat'ı.^[9]

Şehâbeddîn Süleyman Bey'in Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye[si].²⁰

Fâik Reşâd Bey'in Târîh-i Edebiyat-ı Osmâniyye'si.^[10]

Şehâbeddîn Süleyman- Köprülüzâde Fuad Beylerin Yeni Osmânî [Târîh-i] Edebiyatı.^[11]

Bu yazılan âsârın bir kısmı târifât-ı edebiye arasında bâzı şuarâdan bâhis ve bir kısmı doğrudan doğruya târîh-i edebiyâtımızla alâkadâr bulunmakla tenkîde, tahlîle Harâbât'dan başlandı.

Harâbât - Ziyâ Paşa tarafından üç kebîr cild olmak üzere te'lîf ve 1291 sene-i Hicriyesinde [M 1874]

¹⁸ Esâmî, zeyilleri ile birlikte 850 kadar İslam büyüğünün, o arada yetmiş küsur Osmanlı şairinin hayat hikâyesini ihtiva eden bir eserdir.

¹⁹ Yazar, Bursalı Tâhir Bey'in söz konusu eserinin adını -herhâlde hafıza yanılması yüzünden- Aydın Vilâyetine Mahsûs Ulemâ ve Şuarânın Terâcim-i Ahvâlî şeklinde ve hatalı vermiştir. Biz bu eserin ismini kapağındaki kayda göre düzelttik.

^[1] Müellifin Manastır'a âid böyle bir eseri olduğunu da der-hâtır ediyorum.

^[2] Mecmûa derûnunda meşâhîr-i şuarânın bâzıları hakkında tahlîlât vardır.

^[3] Meşrûtiyetden sonra neşrolunmuş ve tahsîsan Âmid'de zuhûr eden şuarâdan bâhisdir.

^[4] Tahkîkâtıma göre ilk tahlîlî, tenkîdî, târîhî bir eserdir.

^[5] Harâbât'ı tenkîd eder.

^[6] Bir edebiyat kitabı ise de eslâf hakkında tenkîd ve tahlîlî de câmi'dir.

^[7] Bu da edebiyat kitabıdır. Bâzı eslâfın terâcim-i ahvâlî ilâve edilmiştir.

^[8] Müellif zevkine göre e'izze-i şuarânın manzum ve mensûr âsârını cem' etmiş ve her birerleri nihâyetine mülâhazât-ı tahlîliye ilâvesiyle eserini vücûda getirmiştir. Daha bundan mâadâ sırf tercüme-i hâl olmak üzere tâbî'-i mûmâ-ileyh tarafından Koçi Bey [Risâlesi], Sânihâtü'l-Arab, Sânihâtü'l-Acem ve sâ'ire gibi birçok risâleler tab' edilmiştir.

^[9] Bir edebiyat kitabı olmak üzere te'lîf edilmiş, eslâf ve zamân-ı hâzir ekâbir-i şuarâsının terâcim-i ahvâlîyle âsârı hakkında tenkîdât ilâve edilmiş ve Meşrûtiyetden sonra vücûda getirilmiştir.

²⁰ Şehâbeddîn Süleyman'ın anılan eserinin ismi, makalenin aslında sehven Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı şeklinde verilmiştir. Biz söz konusu eserin adını bir nüshasına bakarak Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye şeklinde düzelttik.

^[10] Nâbî'ye kadar yazılmış bir eser olup müellif irtihâl etmekle esnâ-yı ihtizârında ikmâlini muharrir-i âcize havâle ve vasiyet etmiştir ki, aynı edâ ve usûl üzere ikmâline an karîb mübâşeret edeceğim.

^[11] İki cildir. Birinci cildi Şehâbeddîn Süleyman Bey tarafından, Nevşehirli İbrâhim Paşa sadâretine kadar yazılmış ve bırakıldığı yerden zamânımıza kadar ikinci cildi de Köprülüzâde Fuad Bey tarafından derdest-i ikmâl bulunmuştur.

tab' edilmiştir.²¹ Yirmi dört sahîfesi müellifin tenkîd ve tahlîli mübeyyin manzûmât-ı fikriyesinden ibâretidir. Diğer sahâ'if Osmanlı, Arab, Acem âsâr-ı şi'riyesinden müntehabâtı ihtivâ eder. Ziyâ Paşa, âlem-i edebiyâtda Tercî' ve Terkîb'le Zafernâme'siyle tanınmıştır. Daha muhtelif eserleri vardır. Târîh-i edebiyâtımızın ilk müverrihidir. Asla rücû' ile Harâbât'ı okuyalım. Bir tevîd, naatdan sonra:

Onbeşde değildi sinn ü sâlim
Kim nazm ile vardı iştigâlim

Mevzûn söze cân verirdi gûşum
Eş'âr okusam giderdi hûşum

Verdi bana evvelâ merâkî
Meydân şuarâsının nühâkî

Gâhîce Garîbî'yi okurdum
Âşık Kerem'e yanar dururdum

Âşık Ömer'i geh gâh alırdım
Uçkur sözüne şaşar kalırdım ilh.

İhtimâl ki kârî'n Harâbât'ı görmüştür; tatvile hâcet yok. Bu mebhas-ı manzum, müellif-i Harâbât'ın şi're merâkından, Âşık Ömer'le Kerem'e yanıp tutuştuğundan, Vehbî ile Vâsîf'ı beğenip taklide çalıştığından, Gülistân'ı, Hâfız'ı okuduktan sonra hakikat-i şi're vâkıf olduğundan bahseder:

Etdim şuarâ-yı Rûm'u tahkîk
Âsâr u zamânlarıyla tatbîk

Gördüm olmuş halef selef hep
Îrân şuarâsına halef hep

Evvel söze başlamış Nevâyî
Taklîd ile Fârisî edâyî

Evet, şi'r-i Osmânî Îrân, Arab te'sîrâtıyla vücûda gelmiştir. Evvelce dediğim gibi Arab ve Acem şi'rimizin, nesrimizin peder ve mâderidir ki hakâyık-ı müsellemedendir. Bu hususda müellifin halef-selef tâbîrini nefsü'l-emrde doğru bulamayız. Çünkü "akvâmı elsine tefrîk eder." Nasıl olur da Fuzûlî, Bâkî, Nedîm Acem olurlar? Eğer Îrân şuarâsına şuarâ-yı Osmânî selef²² olmuş olsaydı bütün şi'rlerini Fârisî görürdük. Şu var ki Acem te'sîrâtı şi'r-i Osmânî'de biraz fazlaca rû-nümâ olur. O te'sîr olmasa idi zannımızca eş'âr-ı mâziye o rûtbe pür-âheng ve halâvet olamazdı.

Nevâyî'nin evvel söze başlamasına gelince, ileride bunu mü'ellif kendi kavliyle cerh edecektir. Bize kalırsa Latîfî Efendi Tezkiresi'nde, Sâlim Tezkiresi'nde Nevâyî'ye dâ'ir bir kayda dest-res olunamaması, Nevâyî'nin nazargâh-ı eslâfda ankâ-âsâ bir ehemmiyeti olmadığına delâlet eder.²³ Hakikatde şi'r-i Osmânî, Âşık Paşa ile başlamıştır:

Gelmiş şuarâ-yı Rûm pîşîn
Kılmış o edâda vezni tâyîn

Taklîd ile çün lisân bozulmuş
Evzân-ı arûzî gâ'ib olmuş

Çıkıdıkca lisân tabîatinden

²¹ Harâbât'ın birinci cildi Hicrî 1291 (M 1874), ikinci ve üçüncü cildi ise H 1292 (M 1875) yılında yayımlanmıştır.

²² Burada "selef" yerine "halef" kelimesinin kullanılması uygun olurdu. Çünkü görüldüğü üzere Ziyâ Bey, Rum, yani Anadolu şairlerinin Îrân şairlerine halef olduğunu ileri sürüyor.

²³ Latîfî Tezkiresi'nin Rıdvan Canım tarafından hazırlanıp yayımlanan tenkitli metninde Ali Şîr Nevâî'nin birkaç kere anıldığı görülmektedir. Ayrıca Ali Şîr Nevâî'nin Osmanlı edebiyatına tesirleri konusunda son zamanlarda Osman Fikri Sertkaya, Mehmet Çavuşoğlu, Cemal Kurnaz gibi akademisyenler tarafından birçok araştırma ve yayım yapılmıştır.

Elbette düşer fesâhatinden

Fa'lün fa'ül olmadan nümâyân
Parmak ile idi bizde evzân

Şu beyânâta dikkat edilecek olursa Nevâyî'den sonra gelenler onu tâkibe mecbûr kalmış! Bugün âsâr-ı eslâfda Nevâyî mukallidi olmak üzere bir şahsa değil, bir ize bile tesâdüf edemeyiz. Müellifin fesâhatden düşdüğünü iddiâ ettiği lisan, Çağatay-Tatar lisânı ise târîh-i edebiyâtımız bize böyle bir lisanla edebiyâtımızın alâkadâr olmadığını isbât ediyor. Meselâ Âşık Paşa'nın o büyük Garîbnâme'sinden²⁴ bir parçasını arz ediyorum:

Küllî âlem bir işâretdür hemân
Nice yüz bin mülki var Hakk'un 'ıyân

İns ü cinden kimseler görmüş degül
Kimse ol ilden haber virmiş degül

Fikri aklın iremez ol menzile
Adı o mülkün dahı gelmez dile

manzûmesi acebâ Çağatayca mıdır? Müellif, "Aruz nümâyân olmadan parmak hesabıyla şi'r söylenirdi" diyor. İlk şâirimizin²⁵ mâkes-i heyecânâtı, rûhiyâtı olan numûnesini irâ'e ettiğim eseri başdan nihâyete kadar mahsûl-i arûzdur. "Fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle mesnevî tarzındadır.

İşte bu sebebledir ki el-ân

Türkîde yok irticâle imkân

Beşer, muhît-i ibtidâ'isini tâ dem-i ihtizârına kadar unutmadığı gibi o te'sîrden tahlîs-i girîbân edemez. Nitekim edebiyât-ı Osmâniyyenin altı yüz küsûr seneden beri İran ve Arab te'sîrleri altında yaşaması bir delîl-i alenî değil midir? İşte müellif-i Harâbât ilk esâs-ı şâiriyetini Âşık Kerem ile Ömer'in yâveleriyle vücûda getirdikten sonra elbetde irticâlî kahve şâirliğine heves etmiş ve zâten o gibi eserlere yanıp tutuşduğunu mukaddimede söylemişti. Biraz sonra şi'r-i Osmânî hakkında paşa, uzun uzadıya medhiyelerde bulunur. Biz sahîfelerle Harâbât'ı ayrı ayrı tahlîl etmeğe vakf-ı fikr edemeyeceğiz. Çünkü bu hizmeti Kemâl Bey merhûm Tahrîb-i Harâbât'ı ile yapmıştır. Fakat, o da indiyâtan, şahsiyâtan tecrîd-i fikr ü kalem edemediği cihetle sezâ-yı tenkîd değil midir?

Şâirlik egerçi mu'teberdir

Şi'ri tanımak da bir hünerdir

Şu i'tirâf hakîkaten bir i'tirâf-ı ârifânedir. Evet şi'rimizin Nevâyî ile başlamasını şi'ri tanımak addeden müellif-i merhûm, kendi âsârını kendi fetvâsıyla cerh ve tenkîz ediyor. Daha pek çok mütâleât dermeyân etdikden sonra şuarâyı imtihan ettiğini söyler. Asıl şâyân-ı dikkat olan:

Ayrıldı bizimle çünkü eslâf

Varsın bizi de ayırsın ahlâf

beytidir. Acebâ kendileriyle eslâf arasında fâsıla-i edebiyât nedir? Eğer Tercî' ve Terkîb ise, gazeliyât ve kasâ'id ise, pek garîb olur. Bize kalırsa manzûm eserlerinde Ziyâ Paşa bir eser-i teceddüd göstermemiştir. Âsâr-ı mensûre i'tibârıyla lisânı bir derece olsun tâkîdden âzâde kılmışdır. Eğer bu cihetce eslâfdan ayrılırsa mütercim-i Kâmûs Âsım Efendi ile aralarındaki fark, fevkalâde şâyân-ı dikkat değildir.

Her hâlde o beyitten maksadı şuarâ-yı zamânıdır ki biz de bunu böylece kabûl ederiz. "Sebeb-i Tertîb-

²⁴ Makale sahibi, Âşık Paşa'nın H 730 (M 1330) yılında mesnevi şeklinde telif ettiği hacimli dinî-tasavvufi eserinin adını, galiba hafıza yanılması yüzünden "Mârifet-nâme" şeklinde yazmıştır. Biz onu Garîbnâme biçiminde düzelttik.

²⁵ Türklerin İslâm'ı kabulden sonra, hatta Anadolu'da meydana getirdikleri edebiyatında Âşık Paşa'nın ilk şair olduğu kaydı doğru değildir. Kutadgu Bilig sahibi Yusuf Has Hâcib'in İslami Türk Edebiyatı'nın bilinen en eski şairi olduğu malumdur. Anadolu'da da Miladi 13. asırda, yani Âşık Paşa'dan önce bazı Türkçe edebî eserlerin meydana getirildiği bilinmektedir.

i²⁶ Harâbât" nâmındaki manzûme:

Rindân eder anda çok mülâkât

Koydum adını anun Harâbât

Mescid desem i'timâd olunmaz

Şâirler o yerde çok bulunmaz

Şâirlere mey verir musâfât

Rindânın olur yeri harâbât

sûretiyle hitâm bulur. "Ahvâl-i Eş'âr-ı Türkî" bahsini diğer makâlemizde tenkîd ve teşrîh edeceğiz. Evet, merhûm-ı müşârûn-ileyhin dediği gibi:

Şi'ri tanımak da bir hünerdir

Lâkin o kadar kolay değildir.

5 Teşrîn-i Sânî 330²⁷ [18 Kasım 1914] Kadıköy (Donanma gazetesi, 10 Teşrîn-i Sânî 1330- 23 Kasım 1914, Sayı 69, s. 331-334).

-3-

Tenkîd

Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye Dâ'ir Âsâr Üzerinde Mütâleât

Târîh-i edebiyâtımızı yalnız tezâkir-i mâziyye ile tedkîk netâyic-i mâkûsesinden evvelce bahsetmişdim. Buna misâl olmak üzere "Harâbât"ı irâ'e edebiliriz. Vâkıâ bâdî-i nazarda târîh-i edebiyât tedkîkâtı pek basît bir tettebbu' telakkî edilirse de o besâtet ancak terâcim-i ahvâl münhasır kalabilir. Hâlbuki maksad yalnız terâcim-i ahvâl yazmak değil, bilakis bir milletin mütefekkir ve münevverlerinin ruhlarından heyecanlarla taşan tefekkürât ve rûhiyâtını, o milletin târîh-i medeniyâtını bedâyî'yle, mehâsiniyle meydana çıkarmak, her devrin teşekkülât-ı mâneviyesini mû-şikâfâne arayarak hakâyık-ı ictimâiye ve i'tikâdiyeyi âsârdan müessirâta istidlâl ile izhâr eylemektir.

Bi't-tabî' şu tedkîk-ı mühim yalnız tezkirelerin, târîhlerin değil, muhtelif ulûm ve fûnûnun âgûş-ı feyyâzında taşıdıkları nazariyât ve desâtîrden istifâza ve istiâne ile icrâ edilir. Aksi takdirde indiyâtdan tecrîd-i kalem mümkün olamaz. Bâ-husûs ötede beride metrûk, perîşân mecmûaların târîh-i edebiyâtımıza bahşettiği fevâ'id ve muhasenât da zikre şâyândır. Takrîben bir sene mukaddem elime geçen fersûde bir mecmûa içinde öyle mühim hazînelere tesâdüf etdim ki, târîf edemem! O mecmûa, iki yüz sene evvel tâlik hattıyla yazılmış yirmiyi mütecâviz "Velâdetnâme-i Peygamberî"yi, birçok "kasâid", "gazeliyât"ı, muhtelif semâileri muhtevî idi.

Bunların arasında mülemma' bir gazel fevkalâde câlib-i tedkîkdir. "Seher vaktinde gülistânlar içinde bülbüle erganun çaldıran" bu şahsiyet, bu zamânımızda kadar "Fuzûlî" olarak tanınmış, bâzı sûfi tekâyasında gazel tarzında taksîm edilerek makta'ı nâm-ı Fuzûlî ile tevşîh edilegelmekte idi.

"Subh-dem gülzâr içinde çaldı bülbül erganûn

يا ايها العشاق قوموا انكم لا تسمعون 28

Erganûn dutdu serâyı rinde âl doldurdu câm

يا ايها المستغفرون 29

²⁶ Bu kelime makalede sehven "Te'lif-i" şeklinde yazılmıştır. Biz bunun yazar veya dizgiciden ileri gelen bir yanlış olduğunu düşünerek Harâbât mukaddimesindeki "Tertîb-i" kelimesini tercih ettik.

²⁷ Bu tarihteki [1]330 yılı, yazıda sehven 339 şeklinde çıkmıştır.

²⁸ "Ey âşıklar, kalkın! Siz onu duymuyor musunuz?"

²⁹ "Ey (içkiye) tevbe edenler!"

Câme-i vaslında buldum bâde-i gülğün imiş
Sâki-i leb-sâgarın zikri 30 ولا هم يحزنون

Hüsn-i rûyın hep görenler âferîn tahsîn okur
31 لا بشيء أحسنوا إلا قليلاً تشكرون

Tâ Hatâ'î dost yolunda cân ü baş teslim eder
Hep görenler dediler 32 انا اليه راجعون

Mecmûa-i mezkûreden müstensah olan işbu mülemma' gazel, Fuzûlî'nin olmayıp Hatâ'î'nindir. Latîfî ve Sâlim tezkirelerinde Osmanlı şâirleri arasında bu nâm ve mahlasla bir şâir bulunmamasına nazaran Hatâ'î'yi “Şâh İsmâîl-i Safevî” olarak tanıyacağız.³³ En sahîh mîzân-ı tedkîk lisandır.³⁴ Hâlbuki bu sûret-i tedkîk bile bâzan mâkûs muhâkemeler, netîceler vücûda getiriyor. Vâkıâ, bu mülemmâ'ın lisânı ile Fuzûlî şîvesi arasında pek mühim fark yok ise de şekil değil, esas i'tibârıyla mülemmâ-i mezkûru âşikâne olmakdan ziyâde mutasavvıfâne, rindâne buluruz.

Tasavvufun şî'r-i Osmânîdeki safahât-ı adîdesi tahlîl olunursa, devirlerin hey'et-i ictimâiyeleri üzerlerinde fikrî, ilmî, siyâsî, inkılâbların te'sîrât ve izlerine muttali' olabiliriz. Hakâyık-ı müsellemedendir ki şî'rimiz tasavvuf ile başlıyor. Garîbnâme-i Âşık Paşa meydandadır. Şu hâlde Şâh İsmâîl-i Safevî'nin tasavvuf te'sîrâtıyla şî'r-i Osmâniye dâhil olduğuna hüküm vermek icâb eder. Küçük bir mecmûanın bahşeylediği şu mâlûmât ne derecede mühimdir!

Ziyâ Paşa; Harâbât'ı bir usûl-i tedkîka rabt etmeksizin sırf indî, şahsî olarak vücûda getirmişdir. On beyit evvel söylediğini derhâl tekzîb ve tenkîz etmek gibi garîbeler, eserin kıymet-i mahsûsa-i 'âliyesini inkisâr ve tezelzüle uğratmış; hattâ Nâmık Kemâl Bey merhûmu “tenkîd” kelimesi varken “tahrib” lafzının isti'mâline sevk etmiştir. Lâkin “Kemâl” Bey merhûm da münekkîdlik levâzımından olan kâ'ide-i bî-tarafîye riâyet etmeyerek asabiyet-i kalemiyesine mağlûb olarak âfâkî, şahsî mütâleâtın te'sîrât-ı gûnâgûnundan tecerrüd edememiştir. Ekser-i münekkîdler, şahsiyât ile tedkîkâtı birleştirmek yüzünden hâdisât ve eşyâyı yanlış muhâkemelerin zîr-i hükmünde esîr ederler. Gelecek makâlâtımda bu cihetleri izâh edeceğim. Şimdi “Ahvâl-i Eş'âr-ı Türkî” bahs-i manzûmuna ircâ'-ı nazar edelim:

Eslâfda Ahmed ü Necâtî
Âvâre-i dil-şikeste Zâtî

Türkî sühana temel komuşlar
Gerçi temeli güzel komuşlar

Dikkat edilirse müellif, “Sebeb-i Tertîb-i³⁵ Harâbât” manzûmesinde ilk Osmanlı şâirini Nevâî gösteriyor. Sonra burada Ahmed Paşa, Necâtî, Zâtî'yi gösteriyor. Acebâ müellifin hakikat-i hâlde maksadı nedir? Birkaç beyit sonra:

Belki o zamân için³⁶ güzelmiş
Lâkin sonra lisân düzelmiş

Olmuş bu tebeddül-i lisâna

³⁰ “Onlar üzölmeyeceklerdir.” (Kur'an, Bakara, 2/ 38, 62 vb.)

³¹ “Çok az bir şey de verseniz biz yine size teşekkür ederiz.”

³² “Biz yine Ona döneceğiz.” (Kur'an, Bakara, 2/ 156).

³³ Bu gazel, Hatâyî Dîvânı'nın Muhsin Macit tarafından hazırlanan tenkitli neşrinde yoktur. Şah İsmail divanını neşredenlerden Mir Salih Hüseyinî, söz konusu gazelin Fuzûlî'ye ait olduğunu bildirmesine rağmen onu hazırladığı metne almıştır. Bu gazel, Fuzûlî'nin bir heyet tarafından hazırlanan ve 1958'de yayımlanan Türkçe Divan'ına sadece bir nüshada mevcut olduğu, diğer yazmalarda bulunmadığı belirtilerek alınmıştır.

³⁴ Bu ibare, “...mîzân tedkîk-ı lisandır.” şeklinde de okunup yazılabilir.

³⁵ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu kelime makalede sehven “Te'lif-i” biçiminde, Harâbât'ta ise “Tertîb-i” şeklindedir. Biz antolojideki kaydı tercih ederek yanlış düzelttik.

³⁶ Bu kelime makalede “lisân”, Harâbât mukaddimesinde ise “içün” şeklindedir. Biz Harâbât'taki kaydı tercih ettik.

Bâis iki husrev-i yegâne

Sultân-ı cihân Selîm-i Evvel
Hâkân-ı mü'eyyed ü mübeccel

[hükümünü veriyor.] Edebiyât müverrihleri nazarında lisanda devr-i teceddüd Bâkî ile başlar. Müttefekun aleyhdır. Meselâ Bâkî'nin bir gazelinden:

“Meddâh olalı çeşm-i gazâlânuna Bâkî

Öğrendi gazel tarzını Rûm'un şuarâsı”

yâhûd:

“Kevkeb-i bahtum benüm burc-ı hilâl üstündedür

Âfitâb-ı tâlî'üm her gün zevâl üstündedür” manzûmâtıyla Sultan Selîm-i Evvel'in bir murabbainın maktâı olan:

“Bu Selîmî kuluna cevri revân eyledigün

Bunca sıdkın reh-i aşkında revân eyledigün

Yüzünü gösterüben yine revân eyledigün

Neyi ki şîve mi ki cevri mi ki nâz mı ki”

yâhûd yine hâkân-ı müşârün ileyhin:

“Ya mahv et levh-i isyândan bu abd-i pür-kusûr ismin

Çıkar yâ Rab yahûd esmâ-i hüsnâdan Gafûr ismin”

matla'ıyla aralarında gerek şeklen ve gerek esâsen mühim farklar nümâyândır. Bâkî'nin selâmet-i edâsı, selâset-i üslûbu hele tarz-ı gazeldeki kudret-i mahsûsasını nasıl olur da müceddid-i lisân şerefîni Sultan Selîm-i Evvel'e verdirebilir? Evet, hâkân-ı müşârün ileyh müceddid-i devlet ve muhyî-i milletdir. Bununla berâber lisan-ı Fârisîdeki ihtisâs-ı fevkalâdeleri de şâyân-ı zikirdir.

رحم ده بر حال زارم یا رب آن دلدار را

یا قرار و صبر و تسکینی دل افکار را

پیش مردم لب توان بستن ز فریاد و فغان

منع نتوان کرد لیکن دیدۀ خونبار را

هم بجانان خواهم آخر گفت شرح حال خود

گرچه نتوان کرد ظاهر با کس این اسرار را

کم صبوری آید از من بعد ازین ای دوستان

من که عادت کرده ام نالیدن بسیار را

صد هزاران وعده فرمود نشد يك قول راست

یاد ده ای باد آن شوخ فراموشکار را

سوخت از حسرت سلیمی رحم کن بر حال او

ماه من تا کی فروزی آتش رخسار را³⁷

³⁷ “1. Yâ Rabbi, ya o sevgilimin gönlüne biraz merhamet ver, benim perişan hâlîme acısın yahut bu yaralı gönlüme biraz huzur ve sabır ihsan et. 2. Halkın yanında dişini sıkıp feryad ü fîğan etmemek mümkündür... Fakat kanlı yaşlar döken

matla'lı gazel-i âşıkâneleri iddiâmıza bir delîl-i vâzıh değil midir? Zebânzed olan mârûf bir kıt'ayı müşârûn ileyhe isnadda mütereddid bulunan bâzı üdebânın mütâlealarını hakikat-i hâlde biz sahîh bir hüküm telakkî etmekde mâzûruz. Çünkü:

قتل عامی آرزودارم هلا گو خان کجاست³⁸

yâhûd “Dünyâ bir pâdişâha elverecek kadar vâsi‘ değilmiş!” diyen celâdet-feşân bir hükümdâr-ı zî-şevketin bir çeşm-i âhûya mağlûbiyeti eser-i hiffet zannolunursa da aynı zamanda:

“Şîrler pençe-i kahrımda olurken lerzân”

mısrâını da pîş-i taharrî ve nazar-ı im‘ân ü mîzâna almak îcâb etmez mi? Elbetde arslanları celâdet ve mehâbeti karşısında titreten o satvet aşkdan, hisden ârî olabilir mi? Eğer hassâsiyetden muarrâ olsaydı bi't-tâbi‘ şâir olamazdı. Hâlbuki Sultan Selîm-i Evvel hassas bir şâirdir. Müellif-i Harâbât, Kânûnî Sultân Süleymân için de:

Oğlu dahi pâdişâh-ı irfân
Sâhib-i kânûn Hân Süleymân

Görmüş idi terbiyet pederden
Elbetde çıkar güher güherden

Te'sîs-i binâ-yı devlet etdi
Tanzîm-i lisâna himmet etdi

Zâhirde vü âlem-i sühanda
Kendisine halkı kıldı bende

Sûretde değil fakat cihângîr
Mülk-i hüneri de etdi teshîr

Verdi bu iki şeh-i fazîlet
Hem devlete hem lisâna vüs‘at

beyitlerine nazaran vâdî-i teceddüdde Sultan Selîm-i Evvel'i mahdûm-ı mükerremleri Sultân Süleymân-ı Kânûnî istihlâf etmiş. Hakikat-i hâlde nazaran Hazret-i Kânûnî'nin hikemiyât üzerinde bir hayli bercesterleri vardır:

Himmetleri ile oldu mevcûd
Bir İbn Kemâl misli mefkûd

Hem itdi Ebu's-suûd'u is'âd
Ol iki şehenşeh-i melek-zâd

Bu iki hünerver-i yegâne
Pek çok meded etdiler lisâna

Şu ifâdâta bakılırsa İbn Kemâl ile Ebu's-suûd kâfile-i müceddidîn-i lisân meyânında görülüyor. Bize kalırsa her ikisi ilm ü irfân ile meşhûr ricâl-i devletdir. Fakat İbn Kemâl âlim olmakla berâber şâirdir. Sultan Selîm-i Evvel için yazdığı âteşin mersiye-i meşhûresi kudret-i şi'riyyesini gösterir bedâyi'dendir:

Bâkî idi niçe sayf u kânûn

gözü nasıl ağlamaktan men' edelim? 3. Bu sırları kimseye açmak mümkün değilse de artık sevgiliye hâlimi anlatacağım. 4. Ağlayıp inlemeğe çok alıştım dostlar, artık benden sabır beklemeyin. 5. Yüz binlerce vaadinden birine sadık kalmadı. Ey rûzgâr, o unutkan sevgiliye bizi hatırlat!.. 6. Ay yüzlü sevgilim, yavaşının ateşini ne zamana kadar alevlendirip duracaksın? Selimî hasretinden yandı, ona acı...”
³⁸ “Katliam yapmayı istiyorum, Hülâgû Han nerede?!.”

Perverde-i hâss-ı şâh-ı kânûn

Olmuşdu o pâdişâh-ı nakkâd
Hem pâdişeh ona hem de üstâd

Her şi'r verişde şâh-ı zî-şân
Hem rütbe verirdi hem de ihsân

Zâhir görünür kasîdesinden
Tavr-ı gazel-i güzîdesinden

Kim tarz-ı kadîme kisve vermiş
Şi'r anun eliyle şekle girmiş

Mukaddemâ arz olunduğu gibi bu beş beyitte de tenâkuz vardır. Müceddid-i lisân iki pâdişâh-ı zî-şân iken şimdi Bâkî oluyor. Zâten biraz evvel bu hususdaki mütâleâtımı îzâh eylediğimden tekrâra ihtiyac kalmadı. Ekser-i tezkire-nüvîslerimiz efrâd-ı nâsdan birisinin gerek kudret-i ilmiyyesini ve gerek kudret-i şi'riyyesini bilâ-ehemmiyet söyledikten sonra o bîçârenin meziyâtını devrin hâkânında mecmû' gösterirler. Nitekim Bâkî'yi bile Ziyâ Paşa, Sultan Süleymân-ı Kânûnî'nin tilmîzi olarak gösteriyor. Hâlbuki, Ziyâ Paşa merhûm, garbın mücelledât-ı edebiyesini etraflıca tedkîk eden eslâfdan olmakla tanındığı hâlde eski tezkire-nüvîslerin o mâhûd mahsûsâtına bilmem ki ne için kapılmışdır! Bâkî'ye gelinceye kadar târîh-i edebiyâtımız acebâ yedi şâire mi cevalângâh olmuştur? Ez-cümle Âşık Paşa, nâzım-ı Mevlid Süleymân Çelebi³⁹, Şeyhî, Ahmedî, Seyyid Nesîmî, Kadı Burhâneddin, Ahmed-i Dâ'î, Murâd-ı Sânî, Şeyhoğlu, Hümâmî, Şeyh Elvân-ı Şîrâzî, Fâtih Sultan Mehmed, Ahmed Paşa, Sinan Paşa, Nizâmî, Adnî, Atâyî, Zeynep Hâtun, Nişânî-i Mevlevî, Melihî, Halilî, Mehdî, Şâhidî-i Mevlevî, Ulvî, Bâyezîd-i Sânî, Hamdî, Sultan Cem, Sâdî-i Cem, Cemâlî, Molla İzârî, Sun'î, Şevkî, Kemâl, Vasfî, Mihrî Hâtun, Mesihî, Sa'yî, Câfer Çelebi gibi kırka karîb ricâl-i şuarânın isimleri ne için zikredilmemiş!

En câ-yı taaccübü bu bâbın
Bâisleridir şu inkılâbın

İstanbul iken makarr-ı irfân
İstanbul iken matâf-ı büldân

Yapdı iki taşralı bu hâli
Vanlı birisi biri Ruhâlî

Yânî biri Nef'i-i sühanver
Hem diğeri Nâbi-i muammer

Bunlar[dır] eden lisânı tevsî'
Bunlar[dır] eden beyânı tenvî'

Bunlar verdi zebâna zînet
Bunlar verdi beyâna sûret

Türkî dili evvel idi yektâ
Etdi onu Fârisî dübâlâ

Hem öyle yakışdı iki gevher
Gûyâ ki karışdı şi'r ü şekker

Yâhûd iki bahr-i ilm ü irfân

³⁹ Ziyâ Bey, Harâbât mukaddimesinde mevlid türündeki eseri yazan Süleyman Çelebi'den bahsetmiştir.

Birleşdi berâber oldu ummân

Şu dokuz beyit, kâfiye hâtırı için sıralanmış gibidir. Müellif o derece sarîh olarak sözlerini nakz ediyor ki hayret! Lisânı ıslâh eden iki pâdişâh idi. Şimdi de Nef'î ile Nâbî oluyor. Nâmık Kemâl merhûmu bâzan pek haklı bulmakdayız. Meselâ Tahrîb-i Harâbât'da:

Ey vâkıf-ı her-mekânı Rûm'un!

Bir adı [da] Van mı Erzurûm'un?⁴⁰

beytiyle söylediği gibi artık koca Nef'î nasıl olur da Vanlı olur! Biraz evvel Fârisî'nin lisânımızı bozduğunu söyleyen müellif şimdi ne söylüyor? Devâm edelim:

Osmânlı lisânı bu⁴¹ lisândır

Fikr eyle ne bahr-i bî-kerândır

Osmânlı lisânını bilen zât

Bir bennâdır ki hâzır-âlât

İrticâle imkân kalmadığını iddiâ eden Ziyâ Paşa'nın lisânımız hakkındaki şu medhiyesi de garâ'ibe bir misâl-i celî olmaz mı? Husûsiyle Cenâb-ı Fuzûlî kadar lisân-ı şî'r ü edebimizde büyük bir inkılâb vücûda getiren o dâhî-i Irâk neden unutulmuş?

Hulâsa bu makâlenin başında dediğimi yine tekrâr ediyorum. Târîh-i edebiyâtımız yalnız tezkirelerle tedkîk edilmez.

12 Teşrîn-i Sânî 330 [25 Kasım 1914] Kadıköy. (Donanma gazetesi, 8 Kânûn-ı Evvel 1330- 21 Aralık 1914, Sayı 73, s. 394-396).

-4-

Tenkîd

TÂRÎH-İ EDEBİYÂT-İ OSMÂNİYEYE DÂ'İR ÂSÂR ÜZERİNDE MÜTÂLEÂT

Sütûn-ı matbûâtımızda bergüzâr-ı eslâf olan âsâra müteallik ilmî, edebî mütâleât ve tenkîdâtın ara sıra tecellîsi, halkın hissiyât-ı vatan-perverânelerini galeyâna getireceği gibi mâzînin dil-nüvâz demlerini, şevk-engîz hâtırâtını ihyâ etmekle berâber mevcûdiyet-i millîyenin irfâniyatı, maâliyatı, mefâhiri bu sûretle inkişâf eyler. Meselâ târîh-i Osmânî'yi okurken Hazret-i Hudâvendigâr'ın, Cenâb-ı Fâtih'in, Sultan Selim-i Evvel'in menâkıb-ı celâdet ve celâletleri karşısında hissettiğimiz heyecân, mefâhir-i millîyyeye bir delîl-i dirahşândır.

Bilâd-ı mütemeddinede ricâl-i ilm ü fen nâmına merkûz heykeller, icrâ edilen ihtifâller, her milletin mefâhir-i ilm ü irfânına olan derece-i ihtirâm ve revâbıtını izhâr eyler. Buna binâ'en ricâl-i şî'r ve edebimizin mecma'-ı irfâniyatı olan târîh-i edebiyâtımıza dâ'ir iki üç makâle ile arz ettiğim teşrîhât-ı edebiye "Harâbât" üzerinde cereyân etmişti. Tenkîdin derece-i vücûbu, mülkümüzde lüzûmu derecede takdîr edildiği cihetle alâ kadri'l-imkân o vâdîde bir haylî mütâlealar dermeyân olunmuşdur. Bu makâleyi de Harâbât'ın füsûl-i bâkıyesine tahsîs eyledim. "Meşrûr-ı Ahvâl-i Şâirî" unvânlı bend-i manzûmun:

Vardır iki şart-ı şâiriyyet

Evvelkisi kâbilî-i hilkat

Bâzı kula Hak eder inâyet

Bir ni'met-i hâsır tabîat

⁴⁰ Bu beyit, makalede "Ey vâkıfı her mekânı Rûm'un/ Bir adı Van mı Erzurûm'un" şeklinde çıkmıştır. Biz yazım yanlış ve kelime noksanını Tahrîb-i Harâbât'a bakarak giderdik.

⁴¹ Bu kelime, makalede sehven "ne", Harâbât mukaddimesinde ise "bu" şeklindedir. Biz onu, asıl kaynağı göz önünde tutarak düzelttik.

beytlerini edebiyât-ı sahîha i'tibâriyle beyânât-ı sâ'ibeden addederiz. Fakat:

Şâir şâir doğar anadan
Âsârı görünür ibtidâdan

Şâir dahi tıfl iken ıyândır
İrfânına meşrebi nişândır

Her tarz-ı edâsı lâübâlî
Bir başka revîşde cümle hâlî

ifâdâtına bakılırsa ileride tâdâd edilecek bâzı sîmâları pâye-i celîl-i şâiriyetle kabûl etmek, mübdi' ile mukallidi birbirine karışdırmak demektir. Âşinâyân-ı edebe âşikârdır ki ibdâ' ve îcâd başka, taklîd başkadır. Meselâ "Fuzûlî" ile "Sünbülzâde Vehbî"yi bir derecede görmek, koca dâhî-i Irâk'ı âdî bir mukallid, nâzım derekesine tenzîl olur. Şi'r ve bedî' ve sanat şâ'ibe-i ibtizâlden kurtulamaz. Târîh-i edebiyâtımız dolayısıyla tezkirelerimiz bine karîb nâzım gösterir.⁴² Acebâ hepsini de şâir olarak tanıyabilir miyiz?

Menâbi'-i ilhâm-ı şâiriyetden cezb-i füyûzât ve mass-ı envâr eden pîşvâ-yı şi'r ü edebimizin adedini ancak on beşe iblâğ edebiliriz ki bu da oldukça mühim bir cesâret-i edebiyedir. Bâzı şeydâyân-ı edeb nazarında bu on beş adedi bile azametli bir yekûn teşkil ederse de biz o rütbe müşkil-pesendî tarafdârânından değiliz.

Bir şâire mûntehâ-yı maksad

Bir şişe şarâb u bir semen-had

beytini Tercî'-i Bend sâhibinin lisân-ı fesâhatına yakışdıramayız. Edebiyât-ı 'âliyeden maksad bu mudur?! İrân'ın en bedî' te'sîrâtıyla şâhika-i hüsn ü hayâle suûd eden edebiyâtımız, bâzan da pek hasîs te'sîrleriyle süflî derekelere tenezzül eylemişse de gâlibiyeti hüsn ve hayâl cihetinde görmekle bahtiyârız. Yoksa bir iki derbederin şi'r nâmına meydana çıkardıkları yâveleri, hezeyanları urefâ-yı şuarânın sünûhât-ı rûhiyeleriyle bir tutamayız:

Sânî-i şürût-ı şâiriyet

Tahsîl-i maârif ü fazîlet

Esâs-ı şâiriyet tabîat ve binâ-yı şâiriyet de elbet tahsîle vâbestedir. Fazîletin bir kısmı daha vardır ki o da fazîlet-i ahlâkiyedir. Bize öyle gelir ki bu ikinci kısmını tahsîl ile elde etmek gayr-ı mümkün gibidir. Bu ciheti de füyûzât-ı tabîatda aramak lâzımdır:

Vardır nice hod-pesend nâdân⁴³

Kendin sanır efdal-i sühandân

Toplar başına bir iki câhil

Efkârda kendine mûmâsil

Eyler hezeyânın anlara kay

Anlar tahsîn eder peyâpey

Hem der ki شاعری اثر نیست

[1] استاد سخن منم دیگر نیست

beyânâtına mâ-sadak olan bir alay nâ-sühanverânı şâir diye alkışlamak, bir hareket-i câhilâne ve

⁴² Şuara tezkireleri gibi tarihî, biyografik kaynaklardan faydalanarak hazırlanan Tuhfe-i Nâilî'de 5010 şair hakkında bilgi verilmiştir. Bunlardan bir kısmı tezkirelerde söz konusu edilmemişse de anılan eserlerdeki şair sayısı binden fazladır. Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü gözden geçirilirse, bu tür biyografik kaynaklarda anılan veya tanıtılan şair sayısının makalede telaffuz edilen rakamın üç katı olduğu anlaşılır.

⁴³ Makalede sehven "Vardır nice hod-pesendân" biçiminde çıkmış olan bu mısra, Harâbât mukaddimesinde "Vardır nice hod-pesend nâ-dân" şeklindedir. Biz asıl kaynaktaki kaydı tercih ettik.

[1] Bu mısraın doğrusu سلطان سخن منم دیگر نیست dir.

küstâhânededen başka bir şey değildir. Kudemâya göre ulûm-ı mütedâvileden me'zûn olmadıkça tertîb-i dîvân ve tanzîm-i eş'âr gayr-ı mümkün telakkî olunur; şâir olmak için senelerce tahsîl-i ulûm edilirdi. Meselâ Nâbî'nin sünûhât-ı âşıkânesini kelimecilik inhisâfa uğratmış; hassâsiyetden, hayâlden ziyâde fikrin hâkimiyeti ve bi'n-netîce hikem[iy]âta düşkün bulunması, bir devr-i fikrî şâiri olarak tanınmasını intâc etmiştir. San'at i'tibâriyle o rütbe-i ibtilâyı doğru bulamayız. Çünkü şi'r başka, hikemiyyât başkadır:

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisânı
beyti de nesâyihi-ı ilmiyemizdendir. Husûsiyle:
Taklîd ile aslını unutma
Milliyyetini hakîr tutma

bercestesi, hakâyık-ı 'âliyye-i edebiyemizi şâmil müfredlerdendir. Ziyâ Paşa, târîh-i edebiyâtımızı etraflıca tedkîk edenlerden olmak üzere mârûf idi. Zannederim ki biz bu i'tikâdı -muhtelif makâlelerimizle- tashîh etdik. Zâten müşârûn ileyhın şöhet-i edebiyesi “Terkîb ve Tercî”a münhasırdır. Ziyâ Paşa'yı her şeyden evvel siyâsî bir inkılâbcı olmakla tanıyabiliriz. Şimdi “Ahvâl-i Şuâra-yı Rûm” manzûmesine ircâ'-ı nazar edelim:

Türkî eş'ârı ehl-i tahkîk⁴⁴
Üç sınıfa eder binâ vü tefrîk

Bâkî'ye gelince nazm-gûyân
Oldu kudemâ-yı ehl-i irfân

Andan Nâbî'ye dek evâsıt
Eş'âr henüz değildi sâkıt

Andan sonra gelir evâhir
Bu sınıfa şâir oldu nâdir

Fâik Reşâd Bey merhûm, Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniye'sinde bu bahis için “beyitleriyle beyân eylediği vech üzere şuârayı -kurûn-ı târîhiyyeye imtisâlen- evâ'il, evâsıt, evâhir i'tibâriyle üç devre taksîm etmiş ve bu taksîm bâzı üdebâ tarafından dahi kabûl edilmiştir” dedikten sonra bâzı mütâlealar dermeyân ediyor ve “şi'rimiz ibtidâ-ı şüyûundan bu âna kadar birçok inkılâbâta uğramış olduğundan bu taksîm edebiyât-ı nazmiyemizce ve bilhassa târîh-i edebiyâtımızca kâbil-i tatbîk ve şâyân-ı kabûl değildir” demiştir.

Mâkûl ve ilmî bir tasnîf olmadığından bizce de öyledir. Bu bâbda uzun uzadıya teşrîhâtı zâ'id addederiz. -Fâik Reşâd Bey merhûmun mütâleasına mürâcaatdan maksadım bu nokta hakkında bir hükm-i sahîh elde etmek için değil ve bilakis merhûmun muhâfazakârân-ı edebden bulunması i'tibâriyledir:-

Evsâfda Nef'î-i sūhan-sâz
Sultân-ı serîr-i mülk-i i'câz

Bir harbi ederse vasfa âgâz
Gûyâ işidir kulaklar âvâz

Bir arbede bir hücûm-ı çâlâk
Bir hancer ü miğfer ü çekâçâk

beyitleri Nef'î hakkında söylenen tesâvirin güzellerindendir. “Tahrîb-i Harâbât”da Kemâl Bey merhûm, “Sâniyen ‘Ahvâl-i Eş'âr-ı Türkî’ unvanlı bahse biraz iâde-i nazar buyurulsun, ‘Sonra edilip bu şîve tecdîd’ mısra’ından ‘Yânî biri Nef'î-i sūhanver/ Hem diğeri Nâbî-i muammer’ beytine gelinceye kadar îrâd buyurulan tedkîkâta nazar olunursa Bâkî'nin bıraktığı tarz-ı edebi Nef'î ile Nâbî

⁴⁴ Bu mısra, makalede “Türkî sūha[n]ı ehl-i tedkîk”, Harâbât mukaddimesinde ise “Türkî eş'ârı ehl-i tahkîk” şeklindedir. Biz yazar veya dizgicinin yanlışını, asıl metni göz önünde bulundurarak düzelttik.

değiştirmişler. Ya o hâlde üdebâ-yı Osmâniyenin evâsıtına Bâkî'yi müntehâ addetmeğe bir tevcîh-i mâkûl var mıdır? Acebâ 'Yâni biri Nef'î-i sūhanver' mısraı da söz olsun, kâfiye dolsun, yolunda mı söylendi, yoksa Nâbî dünyâya Nef'î'den evvel mi geldi?⁴⁵ ilh.” diyor ki bu da pek doğrudur. Bizim de mütâleâtımız bu sûrette idi. Şu var ki tenkîdin fûrûâtından birisi de tashîhdir. Ziyâ Paşa'nın nikât-ı nazarını tenkîd eden “Tahrîb-i Harâbât”da ilmî, fennî, mâkûl bir tasnîf görmek isterdik:

Nef'î bunu sanma müft bulmuş

Üç pâdişehin nedîmi olmuş

Sultân Ahmed şehîd Osmân

Dördüncü Murâd-ı Kahramân-şân

Şâir idiler hem ehl-perver

Nef'î nasıl olmasın sūhanver

beyitleriyle “Şâir şâir doğar anadan” mısraı arasındaki tenâkuz pek celî değil midir? Hakâyık-ı sâbitedendir ki bir mübdi'i kendinden evvelki devir, zaman yetişdirir. Nef'î bir mübdi'-i âhengdir. Bir şâirin sūhanver olması için bâzı ehl-perverâna ihtiyâc yoktur. Meselâ Fuzûlî hayâtında dehrin bütün mesâ'ibine mâruz kalmış; hayâtı hicranların, melâllerin teâkubuyla geçmiş; iftirâk ve iğtirâb âlemlerinde dolaşmış bir şahsiyettir. “Su” redifli manzûmesinin:

“Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su⁴⁶

Kim bu denlü tutuşan odlara kılmaz çâre su”

matlaı, bir rûh-ı dil-teşnenin bütün gumûm u ekdârını câmi' bir bediâdır. Eğer Fuzûlî'yi zamânı, muhîti alkışlamış olsaydı o rakîk hassâsiyetden, aşkdan bir eser göremez idik. Nef'î'nin fahriyeleri için:

“Fahriyyede yoktur ana sâni”

mısra'ına “Tahrîb-i Harâbât”da mastûr olan “Nâvek-i fikrüm⁴⁷ ider tîg-ı kazâ gibi güzer/ Olsa pûlâd-ı Dîmişkiden eger heft ecrâm” [gibi] fahriyeleri müstahsen değil adetâ geçirmek kadar müstekreh addetmek lâzım gelirdi” beyânât[ın]a karşı sükût, rûh-ı Nef'î'yi bizâr eder zannındayım. Vâkîâ Nef'î bedbîndir, bedbîn olmakla berâber rûh-ı san'atının irtikâ ettiği o bülend-pâye-i arş-ı şâiriyeti bi-hakkın hissetmiş; işte o his fahriyelerini vücûda getirmiştir. Herkes tatlı tatlı okur. Hicviyelerine gelince zâten bir kıymet-i sanatkârâneyi, şi'riyyeyi hâ'iz olmadığından edebiyâtdan addetmekde her sâhib-i kalem mâzûrdur. Gürcü Mehmed Paşa için yazdığı ve Sihâm-ı Kazâ'sında mevcûd olan uzun hicviyenin:

“Taleb-i cennet için ya taleb-i mansıb için

Terk olur mı bu kadar mâni-i mülhem a köpek”⁴⁸

beytine nazaran bâzı kimseler hicviyyâtını da medhe kalkıştırlarsa da o rûtbe-i ifrât bi't-tabî' makbûl olamaz. Andelîb'in:

“Dururken kimseyi hicv eylemez bir şâir elbetde

Hurûş u cûş-ı⁴⁹ sâza darbe-i mızrâbdır bâ'is”

⁴⁵ Bu son ibare makalede “...yoksa Nâbî, Nef'î'den sonra mı dünyâya geldi” biçiminde, Tahrîb-i Harâbât'ta ise şu şekildedir: “Yoksa Nâbî dünyâya Nef'î'den evvel mi geldi?” Biz yazarın alıntısını, bu kaynağı göz önünde tutarak düzeltmeyi gerekli gördük.

⁴⁶ Bu mısra, makalede “Dökme ey göz eşkden sinemdeki odlara su”, Fuzûlî Divânı nüshalarında ise “Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su” şeklindedir. Biz yazıdaki hatalı kaydı, anılan mısraın divandaki biçimine göre düzelttik.

⁴⁷ Bu kelime makalede sehven “fikrüm” şeklinde çıkmıştır. Biz Tahrîb-i Harâbât'a bakarak onu “fikrüm” şeklinde düzelttik.

⁴⁸ Bu beyit makalede, “Taleb-i cennet için ya taleb-i mansıb için/ Terk olur mı bu kadar mâni-i mübhem a köpek” şeklindedir. Söz konusu beyitteki “mübhem” kelimesi yerinde kullanılmamış görünmektedir. Sihâm-ı Kazâ'nın iki yazma nüshasına bakınca, anılan beytin şu şekilde olduğunu müşahade ettik: “Hâtır-ı devlet için ya taleb-i cennet için/ Terk olur mu bu kadar ma'ni-i mülhem a köpek” Bundan dolayı makaledeki “mübhem” kelimesini “mülhem” biçiminde değiştirdik. Adı geçen hiciv kitabının başka bir yazmasında bahis konusu beytin şu şekilde yer aldığını belirtmek de uygun olur: “Hâtır-ı devlet için ya taleb-i cennet için/ Terk olur mu bu kadar ma'ni-i mübhem a köpek”

müfrediyle hicviyâtı feryâd-ı sâza teşbîh etmek mûsikîyi bir kademe-i pestîy[e] iskât demektir. Fakat bir şâirin muhîtinden tazallümünü hâvî nevhât-ı vicdâniyesini gerek saza, gerek nâya teşbîh edebiliriz. Çünkü müşebbeh ile müşebbehün bih beyninde bir münâsebet, bir râbîta bulunabilir. Yoksa şahsî dedikoduları edebiyâta idhâl etmeyi hiçbir vakit tecvîz edemeyiz.

Bizim anladığımıza göre edebiyât bir san'at olduğu gibi aynı zamanda “edeb” lafz-ı cemîlinin de cem'idir.

15 Kânûn-ı Evvel 330 [28 Aralık 1914] Kadıköy. (Donanma gazetesi, 12 Kânûn-ı Sâni 1330-25 Ocak 1915, nr. 78-30, s. 477-479).

Kaynakça

- Akün, Ö. F. (1988). Ahdî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C 1, ss. 509-514). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyüz, K. vd. (1958). *Fuzûlî, Türkçe divan*. TTK Basımevi.
- Albayrak, S. (1996). *Son devir Osmanlı uleması*. C I-V. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Canım, R. (2000). *Latîfî, tezkiretü's-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ (inceleme-metin)*. AKM Başkanlığı Yayınları.
- Ceyhan, Â. ve Ertaş, R.N. (2025). Hasan Saîdü'l-Mevlevî'nin bazı edebî ve tasavvufî yazıları. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 171-233. <https://doi.org/10.32579/mecmua.1651541>
- Çapanoğlu, M. S. (1942). *Neyzen Tevfik hayatı ve eserleri*. Çığır Kitabevi.
- Fâik Reşad. (1898). “Cevdet Beyefendi'ye.” Tezkire-i Latîfî (Dersâadet).
- Hakimiyeti Milliye (20 Ağustos 1930). Edebiyat muallimleri kongresinde dün de edebiyat tarihi münakaşası oldu. 1-2.
- Hasan Saîd Çelebi. *Şiir Defterleri*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Revnakoğlu Arşivi, nr. 57.
- Hasan Saîdü'l-Mevlevî (2 Teşrîn-i Evvel 1329/15 Ekim 1913). Sahâ'if-i eslâfdan- Nâbî. Büyük Duygu, (19), 311-313.
- İbn Mevlânâ Hasan Saîd. (4 Temmuz 1329/17 Temmuz 1913). Bir ihtifâl. *Rûbâb*, 2 (67), 384-385.
- İbn Mevlânâ Hasan Saîd. Vecdî. *Peyâm* (31 Mart 1330/13 Nisan 1914), 4.
- İbn Mevlânâ Hasan Saîd (27 Teşrîn-i Evvel 1330/9 Kasım 1914). Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye dâ'ir âsâr üzerinde mütâleât. *Donanma*, (67), 298-301.
- İbn Mevlânâ Hasan Saîd Hasan Saîd. (10 Teşrîn-i Sâni 1330/23 Kasım 1914). Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye dâ'ir âsâr üzerinde mütâleât 2. *Donanma*, (69), 331-334.
- İbn Mevlânâ Hasan Saîd (8 Kânûn-ı Evvel 1330/21 Aralık 1914). Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye dâ'ir âsâr üzerinde mütâleât 3. *Donanma*, (73), 394-396.
- İbn Mevlânâ Hasan Saîd (12 Kânûn-ı Sâni 1330/25 Ocak 1915). Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye dâ'ir âsâr üzerinde mütâleât 4. *Donanma*, (78-30), 477-479.
- İbn Mevlânâ Hasan Saîd (23 Şubat 1330/8 Mart 1915). Edebî sütunlar: yeni bir makâle münâsebetiyle yeni bir eser. *Donanma*, (84-36), 577-576.
- İbn Mevlânâ Hasan Saîd. (1 Teşrîn-i Sâni 1335/1 Kasım 1919). Sohbet-i edebiyeye- unutmamaklığımız lâzım gelen sîmâlar: merhûm Şehâbeddîn Süleymân. *Alemdâr*, (320-2621), 3.
- İpekten, H. vd. (1988). *Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü*. Kültür ve Turizm Bakanlığı

⁴⁹ Makalenin aslında burada vav harfi vardır. Biz mânâyı göz önünde tuturak onu giderdik.

Yayınları.

Kemâl (1303). *Tahrîb-i harâbât*. Matbaa-i Ebü'z'-Ziyâ.

Kurnaz, C. (1995). *Muallim Nâcî, Osmanlı şairleri*. MEB Yayınları.

Levend, A. S. (1988). *Türk edebiyatı tarihi* (1. baskı). TTK Yayınları.

Macit, M. (2017). *Şah İsmail, Hatâyî dîvânı*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Nef'î, Sihâm-ı Kazâ, İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Yazma Bağışlar, 7274, 9020. İÜ Nadir Eserler Ktp. TY, 511.

Sabâh. Şundan bundan. (23 Hazîran 1913), 3.

Sabâh. Cihâd-ı Ekber- Mevlevîlerin dünkü ictimâi (22 Safer 1333/9 Kânûn-ı Sâni 1915), s. 1.

Son Posta. Kıymetli bir lise muallimini kaybettik. (28 Ağustos 1935), 2.

Şehâbeddin Süleyman. (6 Mart 1330/19 Mart 1914). Nâyîler- yeni bir gençlik karşısında. *Safahât-ı Şiir ve Fikir*, (1), 3-6.

Tanyıldız, A. (2017). Metnin tekâmülü açısından Fuzûlî'nin bir gazeline bakış. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 1 (1), 33-45.

Tevhîd (13 Şubat 1313/27 Şubat 1898). Musâhabe. *İkdâm*, (1301), 3-4.

Türk, V. (2021). Türkiye'de Ali Şir Nevâyî çalışmaları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (52), 403-441.

Ziyâ Paşa (1311/1894). *Mukaddime-i harâbât*. Matbaa-i Ebü'z'-ziyâ.

Sorumlu Yazar: Prof. Dr. Adem CEYHAN

Çıkar Çatışması ve Finansal Destek: Yazar(lar) çıkar çatışması olmadığını ve finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Etik Beyanı: Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.